Буряадай Залуушуул

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА ГАРАНА

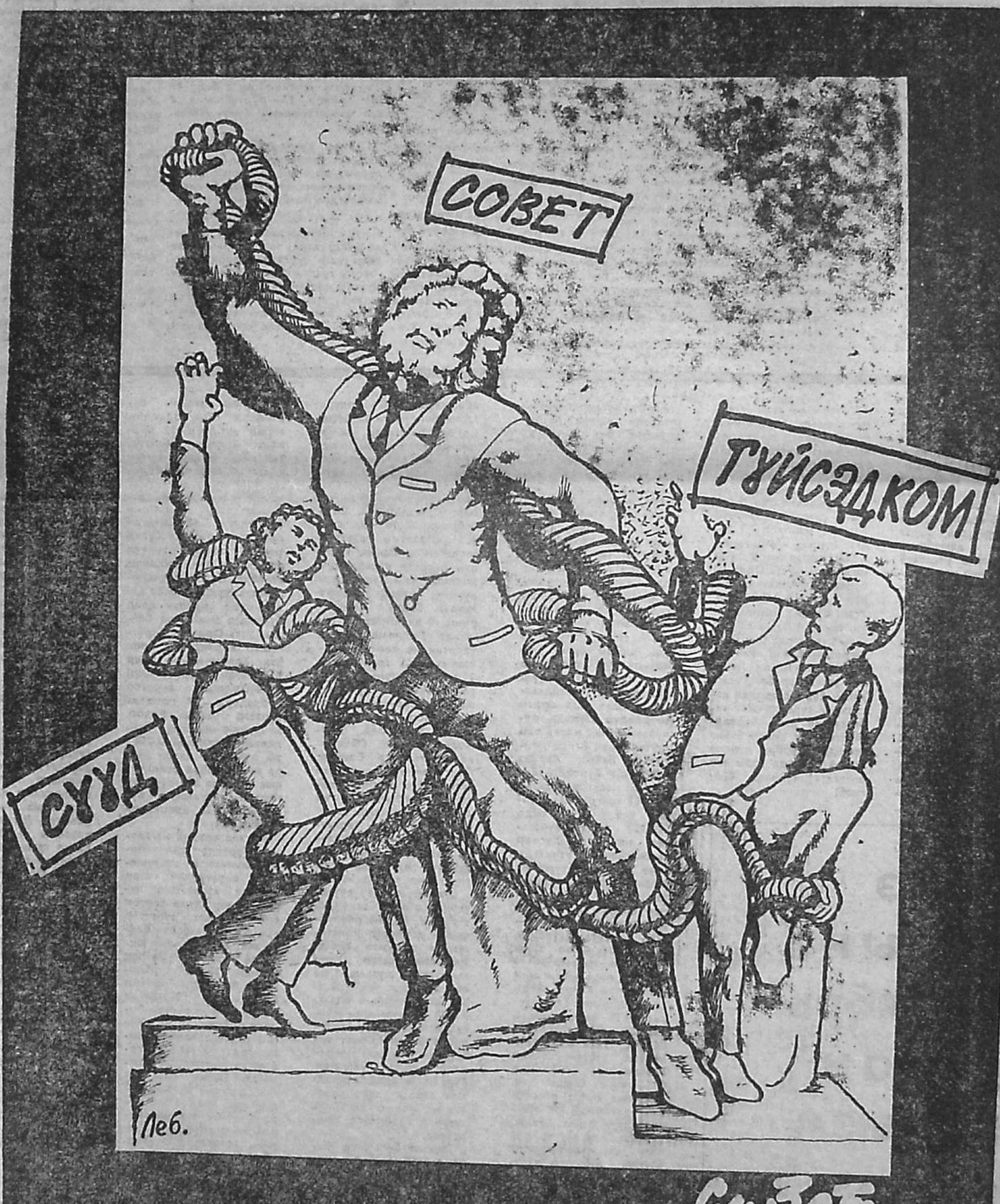
БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИИН ОРГАН

ГАЗЕТЭ 1951 ОНОЙ ОКТЯБРИИН 1-һЭЭ БУРЯАД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ ОРШУУЛАГДАЖА ГАРАНА

Суббото, майн 26, 1990 он

№ 21 (7109)

Сэн 5 мүнгэн.

КОМСОМОЛОЙ АЖАБАЙДАЛ ХУБИЛНА ГҮ?

АВТОРАЙ ҺАНАМЖАНУУДТАЙ КОМСОМОЛОЙ РЕСПУБЛИКАНСКА КОМИТЕДЭЙ ПЛЕНУМ ТУХАЙ МЭДЭЭСЭЛ.

ВЛКСМ-эй XXI съездын хүдэлмэрэ дүүргэхэдэнь, элдэб һанал бодолнуудтай хүнүүдтэй ушархаар байгаа. Заримашуул тэрэнэй ехэ юумэ хэхэ байһанда найдаагүй, нүгөөдүүлынь союзай нэрэ хүндэ ургажа болохо гэжэ этигэһэн байха. Нэгэдэхи секретарь хоердохи пленум дээрэ элидхэл хэжэ, союзай ажабайдалаар мүнөө тон ехээр һанаагаа зободог хүнүүдэй сэдьхэл заһаха һэдэлгэ гаргаа. Зарим мартамхай хүнүүдтэ ендэр дээрэһээ үгэ хэлэжэ, иигэжэ һануулаа: съезд дээрэ ямар устав баталан абтааб, тэрэнние хуушан уставтай сасуулжа үзэхэдэ юугээрээ һайшаамаар бэ? Жэшээ болгон, нэгэ иимэ баримта хараад үзэебди: шэнэ устав тухай элидхэл сооһоо иимэ үгэнүүд ээдэлээ: «комсомолой эхин организацинуудай нэрэ хүндые бодотоор тодорхойлолго». Энэмнай Америкые нээһэнтэй адли болоно гээшэ гү? Тогтошоһон үе сагта энээн тухай саг үргэлжэ хэлэгдэжэл байгаа бшуу. Дура зоргоороо һанаһан уряагай үгэнүүдые соносхоходо болохо юм бээ. Гэбэшье уряа лозунгууд мүнөөнэй бодото байдалда харюусажа шадаха гээшэ гү гэжэ бодожо үзэхэ хэрэгтэй. Тэдэнэй манай общестын политикын, экономикын удха шанарта таараха байһанда һэжэглэнэб. Ямар нэгэ алхам хэхынгээ урда тээ гүнзэгыгөөр амилжа, уушхандаа кислород оруулдагбди. Тиихэ зуура «шэнэ юумэн» манай шэхэндэ торосолдонгүйгөөр үнгэршэдэг (хэрбээ хаража үзэхэ болоо һаа, энэмнай үнинэй үнгэрһэн хэрэг болодог). Съездын шиидхэбэри тухай үлүү гарамаар хэлэжэ болоо хаб. Саашадаа таакадай анхарал татахагүйн тула сэхэ хэлэхэ байнаб. Бидэ республиканска организациин ажабайдалые хубилгажа, юушьеб хэхэ зэргэтэйбди. Юундэб гэхэдэ, үдэр ошохо тудам республиканска организациин гэшүүдэй тоо үсөөржэл байна. Энэмнай һанаагаа зобоогүй байхын аргагүй. Комсомолой 34-дэхи конференциин һүүлээр тэрэ 3108 хүнөөр үсөөржэ, мүнөө 90-ээд мянган комсомолшууд тоологдоно. Зүгөөр хатуужаһан дайшалхы гэшүүд үлэнэ гэжэ һанажа болохогүй. Тэдэнэй хахадынь лэ комсомолдо үнэн сэхээр алба хэхэ гэшүүд гэжэ һанаха байнаб. Сэхыень хэлэхэдэ, болохоео байһан бүридхэлдэ абалга харуулна бэзэ. Комсомолой гэшүүдые тогтоолой еһоор тооложо, тон зүбөөр гаргаха зэргэтэйбди: «Комсомолой республиканска организациин бүридэлые бүридхэлдэ абалгаһан эхилээд, ВЛКСМ-эй обкомой II пленумэй хүдэлмэриие дүүрэһэндэ тоолоожо, 1991 оной январиин 1-дэ тэрэнэй үрэ дүнгүүдые гаргаха ВЛКСМ-эй гэшүүдэй бүридхэлдэ абалга үнгэргэлгын гурим тухай зууршалга зохеохыень ВЛКСМ-эй обкомой бюродо даалгаха». Пленумэй энэл тогтоол дотор иигэжэ тодорхойлогдонхой: «Республикын комсомолой эхин организацинуудта ВЛКСМ-эй съездын документнүүдые зүбшэн хэлсэхэ талаар хүдэлмэриеэ үргэлжэлүүлхыень ВЛКСМ-эй райкомуудта, горкомуудта, ВЛКСМ-эй обкомой гэшүүдтэ, ВЛКСМ-эй XXI съездын делегадуудта дурадхаха, таараха комитедүүдэй пленумүүд дээрэ съездын материалнуудые зүбшэн хэлсэлгын дүнгүүдые гаргахыень ВЛКСМ-эй райкомуудта, горкомуудта дурадхаха. Дээдын органуудай нэрэ хүндын хэмжээе тодорхойлхо, ВЛКСМ-эй XXI съездын шиидхэбэринүүдые дүүргэхэ талаар хэмжээ ябуулгануудые хараалха».

Комсомолшууд съездын шиидхэбэридэ харюусажа, өөһэдынгөө һанамжануудые «Молодежкын» редакцида эльгээхэ байха гэжэ найданабди. Харин бидэ өөһэдынгөө ээлжээндэ тэдэнэй харюунуудые таараха гаршаг доро толилхобди. «Сүлөөлэгдэһэн» секретарьнар тушаа зүбшэн хэлсэхэнь эсэбэритэй болошоо.

Үнгэрһэн комсомолой конференциин шиидхэбэриие толгойдоо бүхөөр хадуужа абаһан хүнүүд Буряадай организациин РСФСР-эй ЛКСМ-эй бүридэлдэ орохо тухай шиидхэбэри абаһыень мартаагүй еһотой. Зүгөөр тэрэнэй бүридэлдэ ороходоо заатагүй иимэ дүримүүдые сахиха хэрэгтэй байгаа. Тэрэнь регионой, дэбисхэрэй талаар дүримүүд болоно. Иимэ тэнэг шиидхэбэри юундэ, яагаад баталан абаха болоо һэмбибди гэжэ мүнөө бодожо үзэнэб. Тиихэдэ юундэшьеб Дагестан бултанние гайхуулаа бэлэй. Тэрэ РСФСР-эй ЛКСМ-дэ орохо хүсэлгүй байһанаа мэдүүлээ һэн... Энэмнай иимэрхүү удхатай шогтол адлирхуу болоно бэшэ гү: «Ама халамгайхан эрэ хүн митинг дээрэ иигэжэ мэдүүлбэ гээшэ: Хэн Чилиб, хэн Луис Корвалан бэ гэжэ би мэдэхэгүйб, гэбэшье тэдэнние сүлөөлөөгүй сагтань би ажалдаа гарахагүйб».

Үнэхөөрөөшье, конференци дээрэ шаг шууяан, арсалдаан яһала гараһан байна. II пленум дээрэ үүсхэгдэһэн халуун арсалдаанай һүүлээр тэрэнэй тамхи татадаг газарнуудта үргэлжэлүүлэгдэһэн байгаашье һаань, түүхэтээр иигэжэ тогтоогдобо: Буряадай комсомолой областной организаци РСФСР-эй ЛКСМэй бүридэлдэ орохо. Пленумдэ хабаадалсаһан хүнүүдһээ дуугаа үгөө гэбэл: 47 хүн дэмжээ, 13 — буруушаагаа, 2 хүн дэмжээшьегүй, буруушаагаашьегүй.

Пленум дээрэ ВЛКСМ-эй обкомой саг үргэлжын комисси тухай дүрим, обкомой гэшүүдэй статус болон комиссиин тусгаар бүридэл баталагдаа һэн.

Саг үргэлжын удаадахи комиссинууд баталагдаа гэбэл: арадай депутадуудтай хүдэлмэриин талаар ,үзэл сурталай болон ниитэ-соелой хүдэлмэриин талаар, залуушуулые физическэ болон сэрэгэй-патриот хүмүүжүүлгын талаар, һурагша болон студенческэ залуушуулай, финансово-экономическа талаар.

Тоогой нормын еһоор, ВЛКСМ-эй обкомой аппарадай байгууламжа үнгэргэхэ талаар тоосоото-һунгалтын областной 34-дэхи конференциин даабари дүүргэхэ зуураа, ВЛКСМ-эй обкомой пленум аппарадай байгууламжа баталаа гэхэ гү, али секретарьнарай тоое үлөөгөөд, тэдэнние ажал ябуулгын шэглэлнүүдээр бэхижүүлэн табяа. Аппарадай байгууламжын хоер янзын вариант дурадхагдажа, комиссинуудай заседанинууд дээрэ зүбшэн хэлсэгдээ. Гэбэшье Сергей Подпругинай дурадхаһан «шухаг» — гурбадахи вариант һайшаагдаа. Секретарьнарай талаар дээрэ хэлэгдээ. Таһагуудые даагшанарай институт тараагдаа, мүнөө аппарадай байгууламжада харюусалгата эмхидхэгшэд хүдэлхэ. Тогтоолой еһоор байгша оной июниин 6-да «хэн ямар ажал хэхэб, ямар һуури эзэлхэб» гэжэ хубаарилан табигдаха: «ВЛКСМ-эй обкомой аппарадые саашадань бүридүүлхэ хэрэгые ВЛКСМ-эй обкомой бюродо даалгаха». Аппарадай хүдэлмэрилэгшэд нэн түрүүн ажалша бүхэриг, уян нугархай байбал, һайн лэ һэн. Мүнөө аппарадай гэшүүд 15 хүн болотороо үсөөрүүлэгдэжэ магад. Энэмнай оройдоол эхин болоно.

Пленумдэ үсөөнөөр сугларһан байгаашье һаа, рескомолой сугларһан гэшүүд түрүүшээр хараалагдаһан хоер үдэрэй орондо нэгэ үдэр соо зүбшэхэ асуудалаа зүбшэн хэлсэжэ, дүүргэжэ шадаһан байна.

Александр ДРУЖИНИН,
манай корр.

СЕНТЯБРИИН 7—26... Эдэ үдэрнүүд тиимэ ехэ үйлэ хэрэгүүдээр тэмдэглэгдэнхэй бэшэ. Гэбэшье Буряад орондо, Усть-Ордада, Агада ажаһуудаг хүнүүдтэ эдэ үдэрнүүд бүхөөр хадуугданхай. 1937 оной сентябрь һара олохон хүнүүдэй зүрхэ сэдьхэлдэ эдэгэшэгүй гүнзэгы шарха үлөөнхэй гээшэ. Манай республикада энэ жэлдэ сталинска репресси улам ехээр ордоһолһон байха юм. Сентябриин 7-һоо 26 болотор оройдоол 19 үдэр тоологдоно. Теэд энээхэн хэһэг соо хэды ехэ үйдхар гашуудал, гасалан зоболон үзэгдөөб!

Сентябриин 3-да ВКП(б)-гэй обкомой нэгэдэхи секретарь М. Н. Ербанов Кремлиин дуудалгаар Москва ошобо. Сталинтай уулзаһанайнь һүүлээр тэрэниие барижа, түрмэдэ хаажархео. Намайешье, нютагаймни хэдэн мянгаад хүнүүдыешье иимэ харата муухайгаар хардажа, хамалганда оруулха, алаха хюдаха гэжэ Ербанов хаанаһаа мэдэхэ һэм даа... Табан үдэрэй үнгэрһэнэй һүүлээр (сентябриин 21-дэ) Буряад-Монголой АССР гэһэн нэрэ үгы хэгдэжэ, Усть-Ордагай буряад национальна округ Эрхүүгэй областьдо, Агын буряад национальна округ Шэтын областиин бүридэлдэ бии болгогдоһон байна. Иигэжэ Владимир Ильич Ленинэй үүсхэлээр байгуулагдаһан буряад арадай нэгэдэмэл гүрэндэ эсэс табигдашоо һэн. Буряад-Монголой республика оройдоол арбан дүрбэн жэлэй туршада хэды ехэ амжалта түйлаад байгааб!

Хэрбэ хүсөөр коллективизаци хээгүй һаань, бүришье ехэ амжалтанууд түйлагдаһан байха һэн. Илангаяа хатуу шэрүүн хамалганай үедэ манай арад нилээд ехэ хохидолдо ороо. Нүхэдни намда «Бурятия в цифрах» гэһэн ном (1931 ондо Дээдэ-Үдэдэ хэблэгдэһэн) харуулаа. Хэдэн олон жэлнүүдтэ энэ ном хэндэшье харуулагдадаггүй, ехэ хорюултай холо хадагалагдажа байгаа. Харин мүнөө энэ номой гаргагдажа ерэхэдэ, тэрээн соохи тоо баримтанууд хэды ехэ юумэ гэршэлэн харуулбаб! Хүсөөр хамтадхалгын эхиһээ нэгэ жэлэй үнгэрөөдүй байхада, республикымнай малай тоо толгой хараа байса доошоһон байна. Хэрбээ 1929 ондо Буряадта бүхы секторнүүдтэнь 3206783 толгой мал байһан һаа, 1930 ондо 2635188 толгой хүрэтэрөө хорошоо. Хүсөөр хамтадхалгын эхилхэдэ, иимэ хэмжээ ябуулгаһаа айһан, һүрдэһэн таряашад ехэнхи малаа алаһан байна. Гэхэ зуура, коллективизаци 1932—1933 онуудта дүүрэһэн. Эдэ жэлнүүд соо хэды олон мал үгы хэгдээб!

1941 ондо Буряадта 375 мянган эбэртэ бодо мал тоологдоо. Гэхэ зуура, 1929 ондо тэдэнэй тоо 709 мянгада хүрэдэг байгаа. 1929 ондо 737 мянган толгой хонид байһан һаа, 1931 ондо 625 мянга болоо һэн. Энээнһээ гадна республика доторнай 220 мянган адуун һүрэг, хэдэн зуугаад мянган ондоошье мал тоологдодог байгаа. Тобшоор хэлэбэл, тэрэ үедэ республикын хүн бүхэндэ гурбан толгой мал тоологдоһон болоно. Тоо баримтануудые хаража үзэхэдэ, иимэл даа.

...Тэрэ холын сентябрь һарада Буряад-Монголой хүтэлбэрилэгшые поезд нютагһаань улам саашань абаашажа ябаа. «Буряад-Монголой үнэн» газетын шэнжэлэл» гэһэн ниитэ гаршаг доро «Покаянные речи и антисоветские дела» гэжэ статья ниислэл хотодо гаргагдахаяа байна гэжэ Михей Николаевич мэдээгүй... Сентябриин 7-до энэ статья «Правда» газетэдэ гаргагдаһан байна. Тэрэнэй һүүлээр уданшьегүй ямаршье гэм хээгүй хүнүүдэй шуһан адхаржа эхилээ бэлэй. Сентябриин 18-да «Правда» газетэдэ «Дипломатические увертки не помогут» гэһэн статья, энэл һарын 22-то «Коммунисты Бурят-Монголии срывают маски с буржуазных националистов» гэһэн материал гаргагдаа. Эдэмнай бултадаа Овчаровой статьянууд болоно. Сентябриин 26-да энэл автор «Кто покровительствует преступникам из Агинского аймака» гэһэн статья газетэдэ гаргуулаа. Сталинай национальна политикын алдуу эндүүнүүд эндэ хэды элеэр харагдажа эхилээ һэм!

Бүхы юумэ сэхэ руунь, үнэн зүбөөр харуулха хэрэгтэй. Манай республикын дэбисхэр Конституциин дүримэй еһоор хубаарилагдаагүй гэжэ тэмдэглэхэ шухала. 1936 ондо баталагдан абтаһан Конституциин еһоор АССР хубилгагдаха еһогүй байгаа бшуу. Буряадай Верховно Совет энэ асуудал тон һайнаар хаража үзэхэ уялгатай. Буряад арадай хүгжэлтын хэрэгтэ тэрэ үеын хуули буса шиидхэбэри хэды ехэ хохидол ушаруулааб!

Түүхэдэ бусаябди. Жаран жэлэй саада тээ дурдагдаһан тоо баримтануудые хараад үзэе. Үшөө саанахи жэлнүүдэй баримтанууд үгы хэгдэшэнхэй юм. Сталинизм үнэн сэхэ баримтануудһаа, статистикаһаа гал уһанһаа үлүү ехээр айдаг байгаа бшуу. Гушаад онуудай эхиндэ республикадамнай буряадууд 42,4 процент, харин ородууд 52 процент болодог байгаа. Тиихэдээ илгаань оройдоол 10 процент болоно. 1937 ондо республикаһаа таһалагдаһан дэбисхэр дээрэ 91 мянган буряадууд, 68 мянган ородууд болон бусад үндэһэ яһанай хүнүүд ажаһуудаг һэн. Тобшоор хэлэбэл, бусад национальностьнуудһаа гурба дахин олон үндэһэн арад Буряадта ажаһуужа байгаа. Усть-Ордагай округтошье буряадууд олон һэн. Харин мүнөө ямар байдалтай ушарнабибди! Усть-Ордагай округто буряадууд 14 процент хүрэтэр үсөөн болоо. Агадашье иимэрхүү байдалтай. Буряадай АССР-эй дэбисхэр дээрэ дээрэ дурсагдаһан районуудые хараада абангүйгөөр тоолон гаргахада бурэад зон 36 процентдэ хүрэхэ юм.

Буряад арадай нэгэдэмэл гүрэндэ эсэс табижа, сталинизм национальна округуудай газар дайдые хэнһээшье һүрэнгүйгөөр дура зоргон соогоо хэһэг хэһэгээр «хэршэжэ» захалһан байха юм. Хэрбээ Агын округой эзэлжэ байһан талмай 28 650 дүрбэлжэн километр байһан һаа, мүнөө 19 мянган дүрбэлжэн километр болоно. Харин Усть-Ордагай округ таһалагдахынгаа урда тээ 246 670 дүрбэлжэн километртэ нэмжыдэг байһан һаа, мүнөө тэрэнэй талмай 129 мянгада арай гэжэ хүрэнэ. Үшөө тиихэдэ Буряадай республикын зарим газарнууд хүршэ областьнуудта үгтэшэһэн байха юм.

Промышленна хүгжэлтэгүйгөөр мүнөө ажамидархань, ажаһуухань хүшэр болонхой гэжэ мэдэнэбди. Гэбэшье иимэ юумэн үндэһэн арадай байдалда, национальна асуудалнуудта ямараар нүлөөлхэб гэжэ тон һайнаар бодожо үзэхэ шухала. КПСС-эй ЦК-гай платформын национальна асуудалай талаар проект соо экономико хүгжөөхэдөө, үндэһэн арадай саашанхи хүгжэлтэ дэбжэлтэдэ гол анхаралаа хандуулха тухай тодоор хэлэгдэнэ. Арадай ажахые хүгжөөлгын түсэбүүдые дахяад хаража үзэхэ, ажалайнгаа арга нөөсэнүүдые тодо һайнаар тоолон гаргаха, арга боломжонуудаа тодоруулха шухала. Үгы гэбэл, эвенкиүүдэй хуби заяан дабтагдажа магадгүй. Дээрэһээ захиралтын буухые хүлеэжэ байнгүйгөөр Буряадай Верховно Совет эвенкиүүдэй ажаһуудаг нютагуудта хүдөөгэй национальна Советүүдые байгуулха еһотой. Арадуудай нягта хани барисаан ямаршье түбэг бэрхэшээлнүүдые дабажа шадаха гэжэ мартажа болохогүй. Нэгэн һанаатай, урагшаа эрмэлзэлтэй байха гээшэ мүнөө үедэ юунһээшье шухала.

Усть-Ордагай болон Агын округуудта ажаһуудаг буряадуудта бүхы эрхэ байдал олгохо хэрэгтэй. Энэ асуудал хойшолуулжа байнгүйгөөр шиидхэбэл, дээрэ һэн. Хэдэн арбаад жэлнүүдэй туршада буряад арад түригдэ түригдэһөөр хүгжэлтын замаар дабшажа болишоод байна. Мүнөө дары түргэн шангаа хэмжээнүүдые абаха саг хүрэжэ ерээ.

Буряадуудта хүн шуһан эгээн нангин юм. Бунамда юундэшьеб бурэад орон далигүй шууд үзэгдэбуундал адляар шудэг. Дали жэгүүргүй шубуун ниидэжэ шадахагүй. Тиимэһээ манай Буряад шэнэ дали жэгүүр ургажа, урагшаа тэгүүлэн ниидэхэ бээ гэжэ найданаб.

В. ГАЛИНДАБАЕВ,
түүхын багша, «Мемориал» гэжэ бүлгэмэй республиканска отделениин түрүүлэгшэ.

Буряад совет литературын үндэһэ һуури табилсагшадай нэгэн Цыденжаб Дондупович Дондубон Бэшүүрэй районой Аяга нютагта 1905 оной апрелиин 15-да түрэһэн юм. Эдир багаар нютагтаа үзэг бэшэг заалгажа, уншажа, бэшэжэ шадаха болоһон зургаа наһатай Цыденжабые Тоодхотын һургуулида (Ново-Никольско церковно-приходской училищида) асаржа, дүрбэн жэл үлүүтэй соо һурган байгаа. Эрхимээр һуража байһан хүбүүгээ түрэлхидынь гэр бүлын байдалаар һургуулиһаань бусааха баатай болоһон юм. Тиигээжэ Цыденжаб 1916 онһоо хойшо саашадаа һураха аргагүй болобошье, эрдэм мэдэсэ абаха ехэ эр-

Алтаргана

УРАН ЗОХЕОЛОЙ ХУУДАҺАН «БЗ»

№ 5 ● 1990 оной майн 26.

Уран зохеолшо-журналист Ц. Д. Дондубоной (Ц. Дон) 85 жэлэй ой тэмдэглэгдээ

мэлзэлтэй һэн хойноо хожомоо олон юумэ мэдэхэ, ехэ һургуулитай хүнүүдэй нэгэн болоо һэн.

Цыденжаб Дондубон залуу наһанһаа хойшо нютагайнгаа ниитын хэрэгтэ эдэбхитэйгээр хабаадажа, хүн зонойнгоо дунда нэрэтэй хүндэтэй болоо. Аяга нютагтаа түрүүшын һургуули нээлээ, хүн зоной адуу, малай тоо бүридхэлгэ, газарай хэмжэлгэдэ хабаадалсаа һэн. 16 наһатайдаа Бодонгууд сомонойнгоо ревкомой гэшүүнээр һунгагдаһан юм. Удаань Гушадай хошуунай гүйсэдкомой гэшүүнээр, түрүүлэгшын орлогшоор, республикын комсомолой түрүүшын пленумдэ гэшүүнээр, Мухар-Шэбэрэй аймгүйсэдкомой түрүүлэгшын орлогшоор дэбжүүлэгдэһэн байгаа.

Ц. Д. Дондубон тэрэ үеын тэмсэлэй дүлэн соогуур большевигүүдэй партиин гэшүүнээр абтаһан юм. Хүдөө нютагуудай ехэ хубилалтанууд тухай мэдээсэл зурагланнуудые уран хурсаар газетэдэ бэшэдэг, арадайнгаа аман зохеол суглуулдаг һэн. Эдэ бүхы эдэбхи үүсхэлтэ хэрэг ажалынь Цыденжаб Дондубондо хожомынь «Буряад-Монголой үнэн» газетын харюусалгата секретаряар, хүдөө ажахын таһагые даагшаар, редакторай орлогшоор, редактораар хүдэлхэдэнь туһатай байгаа. Мүн Ц. Дон республикын соел-гэгээрэлэй комиссараар, Буряадай номой хэблэлэй редактораар ажаллаһан, ВКП(б)-гэй Буряадай обкомой бюрогой, пленумэй гэшүүнээр, мүн БурЦИК-эй гэшүүнээр һунгагдаһан юм.

«Хиртэһэн һара», «Брынзын санхаа» гэһэн томо захата бүтээлнүүдые, мүн хэдэн рассказ, үльгэр найруулһан бэлигтэ уран зохеолшо, ниитэ-политическэ ажал ябуулагша Ц. Дон 1937 оной сентябриин 22-ой һүни хардалгаар тушаагдажа, 1938 оной июниин 21-дэ «арадай дайсан» гэжэ үндэһэ баримтагүйгөөр гэмнэгдээд, саазалуулагдаһан юм. 1957 оной тэнгээр Ц. Доной хэрэг сагааруулагдажа, алдарта нэрэнь арад зондоо бусаагдаһан байгаа.

Ц. Доной эмхидхэхы шадабаринь зохеохы хүдэлмэридэнь ехэ ашагтайгаар нүлөөлдэг һэн. Тэрэ хадаа Солбоной Туяа (П. Н. Дамбинов), Хоца Намсараев, Данри Хилтухин, Дольен Мадасон, Дамба Дашинимаев болон бусад зохеолшодтой хамта Буряадай Уран зохеолшодой холбоониие байгуулалсаһан юм. Мүн тиихэдэ «Тэмсэлэй шэмэг», «Соелой хубисхал», «Республикын хабар», «Буряадай гэгээрэл» гэхэ мэтэ альманах-номуудые эмхидхэлсэһэн, тэдэнэй саг сагтаа хэблэгдэжэ байха хэрэг шиидхэлсэһэн байгаа.

Гадна Ц. Доной хүтэлбэри доро «Бата зам» гэжэ буряад түрүүшын литературна журнал, мүн түрэл хэлэн дээрээ бэшэдэг буряад шүлэгшын түрүүшын ном — Бабаасан Абидуевай «Наранай туяа» гэжэ согсолбори, «Уран шүлэгүүдэй дээжэ» гэжэ хамтын ном, Яруунын эхилэн бэшэгшэдэй «Булаг» гэжэ ном-журнал, «Уран зохеолой түүбэри» гэһэн согсолбори хэблэгдэһэн юм. Тэрэшэлэн «Буряад-Монголой үнэн» газетын хуудаһануудта «Алсагар Мархай» гэһэн шог егто булан Ц. Доной харгалзалга доро эмхидхэгдэһэн байгаа.

Манай литэ

ПОЭТ ШИРАБ НИМБУЕВАЙ ТҮРЭҺӨӨР 80 ЖЭЛЭЙ ОЙ ГҮЙСӨБ

Дуулим Байгалаа магтагша

Шираб Нимбуевич Нимбуев 1910 ондо Яруунын аймагай Маарагта нютагта түрэһэн юм. 1931 онһоо хойшо шүлэг бэшэжэ эхилээ. «Шүлэгшын дуун», «Баяр», «Эрхые һуранхаар, бэрхые һура», «Елкын дэргэдэ», «Шэгшыхэн хүбүүн, «Зол жаргал тухай дуун», «Омогорхол», «Сэдьхэлэй дуун», «Зоригтой хоер», «Тархайн хүбүүн Зархай», «Халаахай», «Хүхюун Зархай», «Хүнэй нүхэр» гэһэн болон бусад номуудынь үргэн олон уншагшадта мэдээжэ болонхой юм.

Үшөө 1936 ондо бэшэһэн «Октябрь» гэжэ шүлэг тухайнь дээрэ дурдаа һэмди. Тиихэдэ Шираб Нимбуев гэээшэмнай бага балшар үетэндэ арба гаран номуудые зорюулжа бэшэһэн юм. 1965 ондо хэблэгдэһэн «Тархайн хүбүүн Зархай» гэһэн номынь эндэ илангаяа һонирхолтой.

Гуша гаран, гушаад онуудай эхиндэ «Алсагар Мархай» гэһэн гаршаг «Буряад-Монголой үнэндэ» ехэл һайн һуурияа олонхой байгаа. Тиигээд 1950 гаран онуудта поэт Шираб Нимбуевай үүсхэлээр «Мархайн аша Тархай» гэһэн гаршаг бии болоһон юм. Шог егто зохеолнууд, шүлэгүүд, фельетонууд энэ гаршаг доро толилогдодог байгаа. Һүүлдэнь Шираб Нимбуевич «Тархайн хүбүүн Зархай» гэһэн литературна геройе (нюур) бии болгоо һэн. Энэ героймнай илангаяа бага, эдир үетэнэй нүхэр, тэдэниие адаглажа хаража ябадаг ханинь болоно бшуу.

Шираб Нимбуев бага, эдир үетэндэ зорюулжа, ямар олон үльгэр, онтохо бэшээ гээшэб!

Үшөө 1940 ондо, Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агууехэ дайнай урда тээ, Шираб Нимбуевай бэшэһэн «Сэдьхэлэй дуун» («Байгалай эрьеһээ») гэжэ поэмэ тэрэнэй эрхим зохеолнуудай нэгэн болоно.

Тиихэ үедэ Байгал далай арюун сэбэр, аршаан мэтэ уһатай байгаа. Алдарта далайе бузарлаһан элдэб комбинадууд заводуудай үшөө баригдаагүй байһан үе.

Дэлхэйн зэндэмэни Байгал тухай бэшээгүй, магтан дуулаагүй шүлэгшэниие, зохеолшониие Буряад орон дотор, Эрхүүгэй, Шэтын областьнуудташье олохонь бэрхэтэй хаш.

Байгал далайе Шираб Нимбуев уранаар, нюдэндэ харагдамаар зураглана:

Огторгойдол хүхэрнэ,
Сэгээн үнгөөр гэрэлтэн,
Зэрэлгээндэл мэлмэрнэ,
Дүмүүхэнээр долгитон.
Алтан үнгөөр гоеоно
Наранай туяа шарайешь
Аалин һэбшээн үлеэнэ,
Һэрюухэн сэлгеэн нюргыень.

Байгалай арюун һайхан зураг бидэнэй урда дэлгэгдэжэ, иимэ нангин зэндэмэнитэй, иимэ үзэсхэлэн далайтай буряад арадай байһаниинь — омогорхол баяр түрүүлнэ. Эндэ поэт Шираб Нимбуев юрын шэнги аад, тоб гэмэхэн, хүгжэм аялгата мүрнүүдээр алдарта далайнгаа зурагые уранаар зурана бэшэ аал?

Теэд Байгал далай хүн мэтэ ходол аалин номгон бэшэ даа. Домогто ороһон Баргажан, Сарма, Хүлтүүг болон бусад һалхинуудай шуухиран бууходо, сэнхир хүхэ долгидо мушхаруулан, омог баяраар гү, али удаанай шэбшэһэн бодолоор үнинэй дарагдаһан уур сухалаар хүлгэжэ, орьелжо эхилдэг. Иимэл сагыень поэт үнэншэмэ тодоодшэхэндэ дуулдамаар, нюдэндэ эрбэлзэмээр зураглана.

Һалхин гэнтэ хүүебэ,
Газар дороһоо гараһандал,
Һайхан далай шааяба,
Мэгдэжэ ехээр сошоһондол.
Мянган долгид мухарина,
Хойно хойноһоо субалдан.
Мушхаралдан сухарина,
Эрьеэ еброод урбалдан.

Аяар тиихэдэ, табин жэлэй саана, Байгал далайн хуби заяан тухай дуулаһан поэдэй габьяа эндэ угаа ехэ. Теэд мүнөө Байгал далаймнай ямар байнаб даа? Бузарлагдажа, хорлогдожо байна. Энээниие хамгаалха талаар ямар олон үгэ гаранаб даа, ямар ехэ хөөрэлдөөнүүд болоноб даа, ямар гүнзэгы удхатай статьянууд бэшэгдэнэб даа! Теэд үнэн дээрээ Байгалые хамгаалха талаар тиимэ хэгдэшэһэн юумэн үгыл шахуу. Үнеэхил Байгалай, Сэлэнгын комбинадууд хүдэлһөөр, Улаан-Үдэ хотын фабрика, заводууд хоротой шаратай уһаяа Сэлэнгэ руу эюулһээр...

Халаг, далай амиды һайш,
Хүрдан буряад хэлэтэй һайш! —

гэжэ Шираб Нимбуев табин жэлэй саана асуухадаа, хүсэхэдөө, Байгалай аюулта ерээдүйе хараха зуураа, эрьедэнь ажаһууһан буряад арад зоной уг гарбал, еһо заншал, еһо гурим тухай бодолгото болоно.

Ямар нэрэтэй буряадай
Намда нэрэ үгэһыень,
Ямар нэрэтэй буряадай,
Шамда магтаал татаһыень,
Гэрэйнгээ үүдэ урагшань
Харуулдаг заншал юун дээрэһээ
Гараһан ерэһэн түүхыень,
Эмээлэй бүүргэ урагшань
Табидаг заншал юун дээрэһээ

гараһан ерэһэн тухайень поэт сэдьхэл зүрхэнһөө һонирхон асуухадаа Байгал далайн хуби заяан буряад арадтай сэхэ холбоотойень оносолон тэмдэглэнэ.

Тиибэшье «Сэдьхэлэй дуун» гэһэн огсом солгеон, гүн бодолтой уян зулгы поэмээ буряад уран зохеолой алтан жасада оруулһан поэт Шираб Нимбуевич Нимбуевые «Дуулим Байгалай дуушан» гэжэ нэрлэхэ дүүрэн эрхэтэйбди.

Георгий ДАШАБЫЛОВ.

«...Һайхан сэдьхэлээр һалбарха»

(УРАН ЗОХЕОЛШО Ц. ДОНОЙ 85 ЖЭЛЭЙ ОЙ НЮТАГТАНЬ ТЭМДЭГЛЭГДЭБЭ)

Тэрэ үдэшэ Бэшүүрэй районой эгээл зүүн захын ажахы Бодонгуудай совхозой түб — Шанага тосхоной соелой байшанда нютагай ажалшад олоороо суглараа һэн. Фойе соо энэ нютагһаа гараһан алдарта уран зохеолшо Ц. Доной (Цыденжаб Дондупович Дондубоной) зохеохы ажал ябуулгада зорюулагдаһан ханын газетэнүүд-планшедүүд болон зохеолнуудайнь удха тодрхойлһон зурагууд олоор табигдаа. Тэдэ бүгэдые Шанагын эхин һургуулиин эдир һурагшад багша Дулма Токтохоевна Дармаеватаяа үбэлһөө хойшо ханалгатайгаар бэлдэжэ, зохеоһон байба.

Ц. Доной 85 жэлэй ойдо зорюулагдаһан дурасхаалай үдэшые совхозой парткомой секретарь Аркадий Жамьянович Мункуев оролто үгөөр нээхэ зуураа, республикын Уран зохеолшодой холбооной үмэнэһөө зорижо ерэһэн Буряадай АССР-эй арадай поэт Цырен-Дулма Дондокова, уран зохеолшо Цырен-Дондок Хамаев гэгшэдые, мүн лэ Улаан-Үдэ хотоһоо бууһан Ц. Доной анханай наһанай нүхэр Чимитцу Дэлгэровна Дондубон, уран зохеолшын ехэ хүбүүнэй хүбүүн Владимир Молотович Дондубон, аша Баир Доржиевич Гомбоев болон уран зохеолшын дүү Цыбикдоржо Будаевич Дондубон болон бусад түрэлхидыень амаршалжа, халуун баяр хүргэбэ.

Бодонгуудай совхозой директор Хүндэлэлэй ордендо Мунко Ешеевич Очиржаповта үгэ үгтэнэ. Тэрэ һүүлэй жэлнүүдтэ нютагайнгаа ажахын туйлаһан амжалтанууд тухай айлшадтаа хөөрэхэ зуураа:

— Манай эндэһээ гараһан бэлигтэй зохеолшынгоо түрэһөөр 85 жэлэй ойе багшанарайнгаа, совхозойнгоо залуушуулай эдэбхээр түрэһэн нютагтань түрүүшынхиеэ үнгэргэхэ гэжэ шиидээбди. Гэбэшье, энээхэн, хаяа хадхажа һууриһаһан хүршэ Потанино һууринаймнай дунда һургуулида Ц. Доной нэрэмжэтэ кубогто хүртэхын түлөө бүхэ барилдаагаар эдиршүүлэй мүрысөөн жэл бүри, апрелиин тэнгээр үнгэргэгдэжэ, заншалта болонхой юм,— гэжэ Мунко Ешеевич оносолон тэмдэглэбэ.— Хойто жэлдэ энэ Шанага тосхондоо дунда һургуули нээгээд, Ц. Доной нэрэмжэтэ болгохобди.

Удаань Россин Федерациин һургуулиин габьяата багша, Шанагын эхин шатын һургуулиие эрхилэгшэ Д. Т. Дармаева «Ц. Доной зохеохы болон ниитын ажал ябуулга тухай» суглараагшадта һонирхолтойгоор хөөрэхэдөө:

— Буряад литературын үндэһэ һуури табилсагшадай нэгэн Ц. Доной номууд ехэл хомор. Манай нютагһаа гараһан зохеолшон иимэ номуудые бэшэһэн, хэблүүлһэн юм гэжэ номуудайнь үгы дээрэһээ энэ зурагуудые зуража, нэрэнүүдыень харуулна гээшэбди, — гээд Дулма Токтохоевна ханада үлгөөтэй «Ц. Доной номууд» гэһэн витринэ тээшэ зааба.

Шанага нютагай ветерануудай соведэй түрүүлэгшэ Дугар Цыренович Тогошеев гушаад онуудта Цыденжаб Дондупович Дондубоной республикын Арадай эрдэм һуралсалай комиссар ябахадаа, урдань үзэгдөө харагдаагүй, ялагар салагар «Эмкэ» машинаар нютагаа ерэжэ, улад зонойнгоо һуудал байдалаар, үхибүүдэй һуралсалаар һонирходогыень хөөрэбэ.

Поэтесса Цырен-Дулма Дондокова анхан Буряадай номой хэблэлэй һуралсалай литературын редакцида ажаллажа байхадаа, Ц. Доной сэнтэй заабаринуудые абадаг байһан тухайгаа, тэрэ үедэ шэнэ бүтээл зохеолнуудыень хүлеэжэ, ханан уншадаг, шудалдаг байһан тухайгаа дурсан хөөрөө.

— Ц. Доной дурасхаалда зорюулагдаһан уран зохеолой үдэшэнүүд урда тээнь Шэбэртын дунда һургуулида үнгэргэгдэдэг байгаа. Харин мүнөө энэ нютагтань анха түрүүшынхиеэ болоожо байхань — ехэл дэмбэрэлтэй гээшэл,— гэжэ уран зохеолшо Ц-Д. Хамаев мэдүүлбэ.

Ц. Доной дүү, ажалай ветеран 76 наһатай Цыбикдоржо Дондупович Дондубон гэр бүлынгөө намтар, аханар тухайгаа уяран дурсаба:

— Гурбан аха, дүү хүбүүд агша бэлэйбди. Ехэмнай Цыденжаб удаадахимнай Цыдендоржо юм һэн. Цыдендоржомнай 80 наһандаа мордоһоор хоер жэл болобо даа. Намдаал адли бүхы наһаараа нютагайнгаа хара хүдэлмэри, хэжэ үнгэрөө һэн. Тэрэмни 3 хүбүүтэй, 2 басагатай, бинь 3 хүбүүтэй, 4 басагатай хүм. Дондубонтон хотон яһалал үдөө, үрэжөө гээшэ. Ехэ ахамнай анханай һэргэг, нягта, нарин хүн юм һэн. Бүри багашаг ябахадамнай, маанадаа үбһэ сабшуулжа һургаһан, тэрэ нягта нарин һургаалыень үе наһандаа, мүнөөшье болотор һанажа, мэдэжэ ябадагби. Ахынгаа тушаагдажа һалаад, хүндэтэ нэрынь сагаалагдатар — тэрэ туулгаһан хүндэ хорин жэл соо үлүү үгэ хэлэхэ аргагүй, хүнэй [illegible]һаа далтиржа, хүн түрэһэн бэеынгээ хүсэ мэдүүлэн хүдэлжэ, сэхэ сэбэрээр ябахаһаа сэсэн юумэн манда байгаагүйл,— гэжэ Цыбикдоржо Будаевич Дондубон хэлээ бэлэй.

Энэ дурасхаалай үдэшэдэ хабаадалсаһан партиин Бэшүүрэй райкомой секретарь Сергей Пурбуевич Будажапов иигэжэ хэлээ:

— Иимэрхүү үдэшэ [illegible] байха гээшэ ехэл һайн байна. Манайда уран бэлигэй алишье һалбарида хабаяа үзэхэ залуушуул олон. Тэдэнэй угай шадабариие мүнөөнһөө, түрэлхи хэлэнэйнь хэшээлнүүдтэ түшэглэн элирүүлхэ, тодоруулха еһотойбди.

Үглөөдэрынь Шанагаһаа зүүлжээ, Ереэлжэ хадын үбэр хаяада, Хелго хатанай хойморто оршоһон Аяга нютаг хүрэбэбди. Эндэ анхан Ц. Доной түрэһэн буусын һуури үлэнхэй,— Энээхэн һубагай урда захада, буусамнай байһан юм. Эндэл 18-тай басаган Шэбэртэһээ бэри болоожо буугаа бэлэйб,— гээд Чимитцу Дэлгэровна Дондубон жэргэмэлэй дууга ээдэлэн байһан талын хоймор тээшэ заагаа һэн.

Б. ЖАНЧИПОВ.

Недондо жэлэй һүүл багаар далай-ламада Эб найрамдалай Нобелиин уласхоорондын 1989 оной шагнал олгогдоо гэһэн мэдээсэл бүхы дэлхэйгээр тараа һэн. Жэл бүри үгтэдэг энэ шагнал эгээл хүндэтэй хайра гэжэ тоологдодог. Тэрэ Швециин инженер-химик, зохеон бүтээгшэ Альфред Нобелиин хүндэдэ тогтоогдоһон юм.

Нобель наһа барахынгаа урда тээ өөрынгөө зөөри — 31 миллион швециин кроно — дамжуулан оршхижо, тэрэнэй нэрэтэй фонд байгуулха гэжэ захиһан байгаа. Энэ зөөриинь элдэб үнэтэй саарһан — акци, облигаци, урьһаламжа болгогдоһоной тула түрэжэ, ехэ олзо үгэжэ байдаг. Эгээл тэрэ зөөриһөө жэл бүри элитэ эрдэмтэд, уран зохеолшодто, мүн эб найрамдал бэхижүүлхэ талаар ажал ябуулагшадта шагнал болгон үгтэдэг.

Далай-ламада иимэ ехэ хүндэ хайра олгогдоһон ушар миин юрын хэрэг бэшэ. Тиимэһээ бидэ мүнөөдэр «Эхо планеты» гэжэ ТАСС-ай болон СССР-эй журналистнуудай Холбооной хэблэдэг журналай 1990 оной нэгэдэхи номерто толилогдоһон Андрей Низамутдиновай очеркын удхые найруулан буряадшалжа, уншагшадайнгаа анхаралда толилнобди.

ТЕНЗИН ГЬЯТСО — «АМИДЫ БУРХАН»

1933 оной декабриин 17-до арбан гурбадахи далай-лама наһа бараа һэн. Тиихэдэнь тэрэнэй залгаламжые бурханай шажантан бэдэрээ ха. Удаан бодожо үзөөд, зан үйлын ёһолол дүүргэһэнэй һүүлээр, Лхама бурханай хүндэдэ Лхама Латса гэжэ нэрэтэй нуурай уһа хаража, мэргэн зүншэ иигэжэ айладхаа гэхэ: зүүн зүгтэ, ногоон оройтой малшанай гэр дасанда дүтэшэг байха, эгээл тэндэ наһа бараһан далай-ламын залгаламжа болохо хүбүү олохот.

Тэрэ хүбүүниинь 1940 ондо Амдо гэжэ нютагта (Цинхай провинци) Хүхэ нуурай хажууда олдоо хаш. Тэрэнь малша бүлын таба наһатай хүбүүн байшоо. Нэрэнь — Тензин Гьятсо. Тэрээндэ наһа бараһан далай-ламын зарим хогшол юумэ харуулхадань, тэдэнние минии гэжэ заагаа һэн ха. Үнгэрхэдөө, наһа барагшын дүтын хүнүүдые нэрлээ. Тиин Тензин Гьятсо гээшэ хадаа «амиды бурхан» болоһон намтартай. Юуб гэхэдэ, буддын шажан хадаа далай-ламые амиды бурхан гэжэ тоолодог юм.

Гэбэшье «амиды бурхан» — далай-лама гэжэ жэргэмтэй албан ёһоор болохын тула Тензин Гьятсо үшөө 13 жэл хүлеэгээ. Энэ үе соо малшанай хүбүүн буддын шажанай бүхы һургаалнуудые шудалаа, элдэб нюуса хүсэтэй тарнинуудые уншажа һураа, ламын шажанай эди шэдиин һүлдэнүүдые ойлгожо абаа. Ерэдүй далай-ламые түбэдэй олон ламанар һургаа, хүмүүжүүлээ һэнааб даа. Лама гэжэ үгэ түбэдһөө оршуулхада «дээдэ» («высший») гэһэн удхатай. Тиин далай-лама гээшэ агууехэ далайтай жэшээлэгдэхэ болоно.

Он жэлнүүдэй үнгэрхэ бүри Тензин Гьятсо буддын шажанай үндэр ехэ һургаал шуделалга үргэлжэлүүлээ. Тиихэ сагта Хитадта боложо байгаа агууехэ хубисхалай үйлэ хэрэгүүдэй сууряан «Дэлхэйн дээбэри» гэжэ нэрлэгдэдэг үндэр хадын энгэртэ оршодог Түбэд орондо дуулдаа бэлэй. Сэдьхэлээ хүдэлгэһэн ламын шажанайхид наһаяа хүсөөгүй Тензин Гьятсое далай-лама болобо гэжэ соносхоо һэн. Тиин тэрэ тогтоогдоһон болзорһоо хоер жэл урид, 16 наһаяа үшөө хүрөөдүйдөө Түбэдэй дээдэ шажанай болон улас түрын ударидагша-лидер боложо, «арсаланай шэрээдэ» һуулгагдаа бэлэй.

Далай-лама — Нобелиин шангай лауреат

Хитадта болоһон хубисхалай үйлэ хэрэгүүдээр сошордожо, һаяхан далай-лама болоһон Тензин Гьятсо Лхасаһаа тэрьедэжэ, хүршэ байһан Сикким гүрэн руу ошоо һэн. Тэрэнэй түб хото Ятунгда жэлһээ үлүүхэн байгаад, 1951 оной зун Лхасаяа бусажа, Пекинтэй хэлсээнүүдые хэжэ эхилээ һэн. Тиихэдэ Түбэдые эбэй ёһоор сүлөөлхэ гэһэн хэлсээн доро гар табигдаа бэлэй. Энэ хэлсээнэй ёһоор, Хитадай сэрэгшэд Түбэдтэ байрлаха болоод, 1953 ондо иишээ оруулагдаһан юм.

Түбэдтөө доторой хэрэгүүдэй талаар бэеэ дааһан эрхэтэй хаан байхаш гэжэ Мао Цзэ-дун далай-ламада үгөө үгэһэн байна. Хитадай сэрэгшэдтэ нютагай засагай ябадалда оролсохогүй гэжэ мүн лэ заабари үгтэһэн. Далай-лама гээшэ дээдэ толгойлогшо, захиргаанай болон политическэ бүхы асуудалнуудые шиидхэхэ бүрин эрхэтэй һэн тула, Түбэдэй бэеэ хамгаалха хүсэнүүдэй юрэнхы ахамад командалагша болоо һэн. Түбэдэй ламанарай дээдэ зүблэлтэн Хитадай ехэ даргын үгэһэн аман үгые хангалтатай гэжэ тоолоод, Лхама Пекинтэй эбэй ёһоор хамтаран хүдэлжэ эхилһэн юм.

Тиихэдээ залуухан ябаһан далай-лама Арадай түлөөлэгшэдэй Бүхэхитадай суглаанай (парламентын) депутадаар, тэрэнэй Саг үргэлжын Комитедэй түрүүлэгшын орлогшоор һунгагдаа һэн. 1953 ондо тэрэ буддын шажантанай хитадай бүлгэмэй хүндэтэ түрүүлэгшээр һунгагдаа. 1955 ондо Түбэдэй автономито районие байгуулгаар бэлэдхэлэй комитедэй түрүүлэгшээр томилогдоо.

Олон тоото уялгануудынь Пекиндэхи Хитадай арадай университедтэ һуража болбосорхоодонь һаалта хээгүй. 1958 оной һүүл багаар Гэндэнэй дасанда ёһо заншалта үгэ хэлэлгэдэ амжалтатайгаар хабаадаһанайнь һүүлээр далай-ламада нэгэдэхи шатын Гэсхы — эрдэмтэ ламанарай дээдэ жэргэм — нэрэ зэргэ олгогдоо һэн.

Гэхэтэй хамта, Түбэдтэ хитадай нүлөөгэй ябан-ябан шангадахада, шажанайхид дурагүйдэжэ эхилээ. 1958 оной хабар Түбэдэй түб хото Лхасада зэбсэгтэ үймөөн болоо. Тэрэнние Хитадай сэрэгшэд шэрүүнээр дараһан юм. Тиихэдэнь далай-лама эхэтээ, эгэшэнэртээ, өөрынгөө сагдаанартай, хэдэ мянган хамжаа дахуул хүнүүдтээ Энэдхэг руу тэрьедэһэн байна.

1959 оной апрелиин 18-да хэһэн мэдүүлгэ соогоо далай-лама иигэжэ зэмэлэн заагаа: «Түбэдһөө би өөрынгөө хүсэлөөр гаража хоерой хоорондохи хэлээ эб-
хоерой хоорондохи хэлсээ эбдээ, Хитадай сэрэгшэд дасан хүрээнүүдыемнай һандаргаа». Тиин Тензин Гьятсо 1959 оной мартада болоһон үйлэ хэрэгһэндэ байһан табисуурта юумые һандаргаа гэжэ ойлгооб. Хүн түрэлтэнэй ниигэмдэ тон шухалань бэе бэедээ этигэхэ ябадал болоно. Харин марксизм гээшэ хаа хаанагүй бэе бэедээ һэжэглэлгын һанаа тараагаа.

Эгээл эдэ һанал бодолнуудынь 14-дэхи далай ламада Нобелиин эб найрамдалай шагнал олгуулгада шиидхэхы удха шанартай байгаа ха гэжэ ойлгохоор.

Тензин Гьятсо миин хадын бооридо ажаһуужа байдаггүй, һүүлэй жэлнүүдтэ хахад дэлхэйе бараалхан тойроо. Москва хотошье нэгэ

гүүдэй һүүлээр Энэдхэгтэ байрлаһанхай. Энэдхэгэй миллионер Г. Бирла далай-ламада өөрынь байхын тула хоер дабхар модон гэрээ үгөө һэн. Тэрэнь удангүй сүлэлгэдэ байһан түбэдэй правительствын штаб-байра болоо хаш. Лхасаһаа, «Дэлхэйн дээбэриин» бусад районуудһаа Энэдхэг руу түбэдүүд олоороо һубариһаар зандаа, тэдэнэй тоо 100 мянга хүрэнхэй. Мүнөө Тензин Гьятсо Гималай хадын һүр ехэтэй орьелой хормой доро хүнүүдэй амардаг Дхарамсал гэжэ газарта байрланги. Тэрэ тосхониинь далайн нюруугай хэмжээнһээ 1800 метр дээрэ оршодог. Агаар эндэ тусгаар сэбэр, тунгалаг, тэнгэри сэнхир хүхэ, сэлмэг, Гималай уулануудай орьелнуудай саһан малгайнууд наранда анха хэтын сагаан үнгөөр ялалзажа байдаг. Юрэнхыдөө эндэхи байгаали арюун һайхан сэдьхэл бодолнуудта хүнние зэһэнэ.

Далай-ламатай уулзахаяа хүнүүд ерэжэл байдаг. Тензин Гьятсо тэдэнние угтан абадаг юм. «Амиды бурхан» өөрынгөө «тэнгэриин байра» соо уулзаһан хүнүүдтэй һанажа ябаһан бодолнуудаа хубаалдадаг. Тэдэ бодолнуудайнь заримаиинь гэхэдэ:

— Үшөө залуу наһандам намайе Махатма Гандиин хүсэрхэлгэһөө арсаха гэһэн һургаал заабари зоригжуулдаг һэн. Бүхы арадууд ехэ тэсэмгэй оршон байдал тээшэ эрмэлзээ һаа, һүүлэй һүүлдэ үзэн ядалгада, хүсэрхэлгэдэ тэсэмгэйгээр эсэргүүсэн, амжалта туйлаха ёһотой. Түбэдэй зоболонгуудта эгээл иимэ аргаар эсэс табигдахын түлөө би бүхы зүрхэнһөө зальбарнаб.

— Олон жэлнүүдтэ би коммунизмын бата һургаалай талые баригша байгааб. Марксизм буддизм хоерые зохилдуулһан шэнэ политико-шажанай теориин түлөө үгэ элидхэдэг һэм. Гэбэшье һүүлэй һүүлдэ марксизм гээшэ засаг эзэмдэхэдээ, хүнэй жэнхэни уг үндэ-

ябадалдаа хүрэһэн юм. Ородой үнэн алдарта шажанай патриарх Пимен тэрээнтэй уулзаһанай һүүлээр иигэжэ хэлээ һэн: «Далай-ламын ажал ябуулга эб найрамдалые, арадуудай хоорондохи үнэн зүб байдалые тогтоохо хэрэгтэ туһална».

Дэлхэйн олон гүрэнүүдээр далай-ламын аяншалхада, Пекиндэ дурагүйдэжэ байһанаа мэдүүлнэ. Тон һаяхан Чехословакиин шэнэ правительствын түрүүлэгшэ Гавелэй тэрэнние айлшалхые урихадань, Хитад буруушаалгын бэшэг Прага эльгээгээ һэн. Гэбэшье Тензин Гьятсое энгын хүн гэжэ тоолоод, элдэб гүрэнүүдтэ дуратайгаар хүлеэн абана.

1987 ондо США-да байха зуураа, Далай-лама түбэдэй асуудалые зохихо тээшэнь шиидхэлгэдэ зорюулһан хэдэн болзолнуудые дурадхаа. Жэл болоод Европарламентын депутадуудай урда үгэ хэлэхэдээ, тэдэ дурадхалнуудаа дабтаа. Тэрэнь Страсбургын түсэб гэжэ нэрлэгдээ һэн. Энэ түсэбэй ёһоор, бүхы доторой асуудалнуудаар Түбэдтэ бүри мүһэн автономи олгохо, харин гадаадын асуудалнуудые шиидхэлгэ Пекинэй эрхэдэ үлөөхэ. Далай-ламын дурадхалнууд Хитадай хүтэлбэриин зүгһөө һайшаагдаагүй, Пекинтэй харилсаануудынь муудалсаһаар зандаа.

Пекин хадаа далай-лама гансал шажанай ажал ябуулагша байха һэн, политическэ хэрэгтэ хамаарха ёһогүй гэжэ тоолоно. Харин Тензин Гьятсо, тэрэнэй жэргэм, тэрэнэй зэргэ ганса шажанай бэшэ, харин улас түрын лидер байха арга боломжо олгоно гэжэ батална. Тиихэдэ Түбэдтэ мүнөө байрлаһан Хитадай сэрэгшэд, мүн олоороо зөөжэ ерэһэн хитадууд «Дэлхэйн дээбэридэ» ажаһуугшадай үндэһэ яһанай олон хүн түрэлтэнэй эрхэнүүдые хаһана гэжэ далай-лама заана.

Норвегиин Нобелевско комитедэй мэдээсэл соо иигэжэ хэлэгдэнэ: «Тензин Гьятсо Түбэдэй арад зоной бэеэ дааһан байдалай аша туһада удаа дараалан ажал ябуулга хэһэнэй түлөө шагналда хүртөө. Тэрэ хүсэ хэрэглэхэ арга онолнуудые буруушаана, асуудалнуудые шиидхэлгын эбэй хэмжээнүүдые дурадхана». Саашань тус комитет үшөө иигэжэ заагаа: «Далай-лама бүхы амиды юумэндэ гүнзэгыгөөр хүндэлжэ хандадаг, хүн түрэлтэнэй болон байгаалиин урда бүгэдэ харюусалгатайбди гэһэн һанал бодолоор өөрынгөө эб найрамдалай философиие үндэһэлнэ».

Нобелевско комитедэй һанамжын ёһоор энэ философинь зохеон байгуулхы удхатай, арадуудай хоорондо гарадаг зүришэлдөөнүүдые, хүнэй эрхые болон байгаалиие хамгаалгын асуудалнуудые шиидхэлгэдэ туһална. Ламын шажанай толгойлогшодо иимэ ехэ хүндэтэй шагнал олгогдоо гэһэн мэдээсэл абахадаа, «Дэлхэйн дээбэридэ», мүн хариин гүрэнүүдтэ буддын шажанда шүтэгшэд мүргэлнүүдые, һайндэрэй жагсаалнуудые үнгэргөө.

Гансал Пекиндэ энэ үйлэ хэрэгые тад ондоогоор ойлгоо. Хитадай гадаадын хэрэгүүдэй министр байһан Лю Шуцин энэдхэгэй «Стейтсмен» газетэдэ үгэһэн интервьюдээ иигэжэ мэдүүлээ: «Далай-лама Хитадые хаха һурэхэ зорилготой хэрэг эрхилнэ. Тэрэнние шагнахадам, Норвегиин Нобелевско комитет далай-ламын ажал ябуулгые урмашуулна, дэмжэнэ гээшэ. Энэ хадаа манай доторой хэрэгүүдтэ оролсоһон, хитад арадай мэдэрэлые доромжолһон ябадал болоно».

Норвегиин засагаархидта Хитад буруушааһан бэшэг — нота эльгээгээ. Тэрээн соогоо далай-ламада олгоһон шагналаа барюулхагүй гэһэн эрилтэ табяа. Норвеги энэ эрилтыень хангахаһаа арсаа.

Нобелиин [illegible] гэһэн мэдээсэлые далай-лама США-гай Номгон [illegible] эрьедэ оршодог курортын «Ньюпорт-Бич» тосхондо дуулахадаа, «Ум маани бадмэ хум!» гэжэ наманшалан, хоер гарнуудайнгаа альга хабсаран мүргэһэн гэхэ.

Хубилдаггүй номгон энеэбхилгэнь далай-ламын эзиин түхэлэй шэг шарайе зөөлэрүүлдэг, нюдэнүүдынь шэлэй сааһаа һайн юумэ хүсэжэ байһандал үзэгдэдэг юм.

«Бүхы хүнүүд эб найрамдал, энэрхы сэдьхэл тээшэ эрмэлзэхэ арга шадалтай. Шагнал абаа хадаа би эдэ һайн шэнжэ шанарые өөр дотороо хүгжөөхын түлөө эдэбхитэйгээр оролдохоб», — гэжэ Тензин Гьятсо хэлээ.

Нобелиин шагналай лауреадта 469 мянган доллар үгтэдэг. «Энэ мүнгэ яажа хэрэглэхэ байһанаа мэдэнэгүйб, энээн тушаа ямар бэ даа дурадхалнуудые абахые хүсэнэб», — гэжэ Далай-лама журналистнуудай асуудалнуудта харюусаа. Тэрэнэй хэлэһэнэй ёһоор, «гансал шухала ушар юун бэ гэхэдэ, намда Нобелиин шагнал олголго хадаа хүсэ хэрэглэлгэһээ арсахын түлөө үгэ баридаг, тэмсэдэг хүнүүдые урмашуулба». Энээнһээ ондоо юушье хэлэхэб даа.

Б. РАБДАНО
найруулан буряадшалба.

ПЕТР БАДМАЕВАЙ ТҮБ

Суута эмшэлэгшэ, түбэд эмнэлгын ехэ мэргэжэлтэ Петр Бадмаевай Түбэд медицинын эрдэм-шэнжэлгын түб Москвада нээхэ тухай шиидхэбэри абтаба.

Хэрбээ нарибшалан хэлэхэ болоо һаа, Петр Бадмаевай хани нүхэр Елизавета Федоровнагай түрэмэдэ хаалгаһаа уламжалан, 1937 ондо таһалдаһан эмнэлгын һургүүли һэргээн байгуулха тухай хэлэгдэнэ гээшэ. 1920 ондо үбгэнэйнгөө наһа бараһанһаа хойшо имагтал тэрэ аяар арбан долоон жэлэй туршада элдэб һаад бэрхэшээлнүүдэй ушарбашье, Петр Александровичай хэжэ байһан хэрэгые үргэлжэлүүлээ бэлэй. Харин энэ суута аргашамнай Түбэдэй гурба мянган жэлэй түүхэтэй эмшэлэлгын эрдэм шадабари Россиин баруун тала руу нэбтэрүүлжэ эхилһэн намтартай.

Шэнээр байгуулагдаһан Түбэд медицинын эрдэм-шэнжэлгын түбэй директор, Петр Александрович Бадмаевай зээ хүбүүн Б. Гусев «Известиин» корреспондентэй хөөрэлдэхэдөө иигэжэ хэлээ һэн. «Минии нагаса аба Жамсаран Бадмаев» гэжэ баримтата повестиин «Новый мир» журналай арбан нэгэдэхи номерто толилогдоһоной һүүлээр энэ эмшэлэгшээр һонирхолго шэнэ хүсэтэйгөөр дэбжэн бадараа юм».

— Эдэбхитэд, мүнөө хүдэлжэ байһан врачнууд Бадмаевай һургуулине һэргээн байгуулха тухай асуудал эрид шангаар табиһан байна, — гэжэ Борис Сергеевич хөөрэнэ. — Б. Дондоковой толгойлһон туршалгын «Логос» гэжэ нэгэдэл тус түбые эхилэн байгуулагша болоһон юм. Эндэ хүдэлхынь түлэ эрхим мэргэжэлтэдые хабаадуулхые хүсэнэбди. Жэшээлхэдэ, Улаан-Үдын мэдээжэ эмшэлэгшэ А. Базарон манай урилгые хүндэтэйгөөр хүлеэн абанхай. Вьетнамһаа ерэхэ түрүүшын бүлэг врачнуудые майн һүүл багаар хүлеэнэбди.

— Буддын шажантай бүхы оронуудтай саг үргэлжын харилсаа холбоо тогтоохые, байлгахые бидэ хүсэнэбди, — гээд Б. Дондоков нэмэбэ. — Тэдэ оронуудта Бадмаевай нэрэ эмшэлэгшэшье, Чингис хаанай холын үри һадаһаншье байһанаараа мэдээжэ байна бшуу. Петр Александровичай һургаал заабариин үндэһөөр үргэн ехэ эрдэм-шэнжэлгын болон методическа хүдэлмэри ябуулхаар хараалнабди, тиигэжэ орон дотороо түбэд медицинын бүхы шэнжэлгэнүүдые нэгэдүүлэн эрхилхэ түб болохо зэргэтэй. Петр Бадмаевай заабариин ёһоор, эм дом гаргалга баһал һэргээгдэхэ юм. Тиигэжэ аптекэ нээгдэхээр хараалагдана. Эмдэ ородог түүхэй эд, ургамалнууд Буряад оронoй Агын тала нютагуудһаа, Монголһоо асарагдаха байна бшуу.

Эдэ бүгэдые эхинһээнь шэнээр хэхэ баатай бологдоно. Гэбэшье эрдэмтын, «Жуд-Ши» гэжэ мэдээжэ заабариие ород хэлэн дээрэ анха түрүүшын оршуулагшын өөрсэ шухаг хүдэлмэринүүдэй үлэһэниинь ехэ һайн байна. Һаяхан «Жуд-Шиин» гурбадахи, үшөө хаанашье тайлбарилагдаа, оршуулагдаагүй ном олдоо юм. Тэрэнние Бадмаев оршуулжа үрдеэгүй байшоо.

Мүнөө һэргээгдэжэ байһан Бадмаевай һургуулиин гол зорилгонь юун болоноб? «Түбэд эмшэлгын эрдэм һургуулине үндэһэ баримтагүйгөөр муушалха ябадал тушаа медицинын соведэй гэшүүдтэ харюу» гэһэн өөрынгөө ном соогоо П. Бадмаев ондоо врачнуудта үнин удаан саг соо аргалуулаад, «һайжархагүй» гэгдээд, тэрээндэ аргалуулхаа ороһон үбшэнтэнэй үбшэнүүдые тодорхойгоор шэнжэлжэ үзэһэн байха юм. Юун гэжэ тэрэ тэмдэглэһэн байгааб? Анха түрүүн буруугаар табигдаһан диагноз түхай. Буруу үбшэнһөө аргалаад, ёһотой үбшэниинь улам һүжэреэдэг байгаа гэнэ. Энэ эрдэм һургуулиин эгээл шухала һайн талань гэхэдэ, үбшэниинь тон зүбөөр эхинһээнь элишэлэлгэ болоно гэээшэ. Үшөө юун бэ гэхэдэ, аллерги, хото-гэдэһэнэй болон бусад үбшэнһөө аргалха эм дом гаргадаг байһан юм. Эдэ эмүүд хадаа бусад ямаршье муу нүлөө үзүүлдэггүй байгаа бшуу.

Түб байгуулха тухай шиидхэбэри абтабашье, тэрэнэй урда үшөө нилээд олон орео асуудалнууд гаража ерэнэ. Дэмжэлгэ, тэрэ тоогоо мүнгэ зөөрөөр дэмжэлгэ хэрэгтэй болоно. Тус түбэй тоосооной счет мэдээсэнэбди: 161214, Коммерческий банк «Центрокредит» в МГУ Госбанка СССР, МФО 101791. Расчетный счет ЭО «Логос» 100345717.

Сагай сууряан

ЭГЭТЫН-АДАГ

ЯРУУНЫН АЙМАГАЙ «ПОБЕДА» КОЛХОЗОЙ 60 ЖЭЛЭЙ ОЙДО ЗОРЮУЛҺАН ХЭДЭН СТАТЬЯНУУД ТОЛИЛОГДОХО. ЭНЭЭНЭЭ УРДА «АЛТАРГАНАДА» ГАРАҺАН «АЛИД. ХЭД ЯБАНАБИБДИ» ГЭҺЭН СТАТЬЯ, «Ц-Д. ГОНЧИКОВ (БУРШАЙ)» ГЭҺЭН ЗУРАГЛАЛ ЭНЭ ЦИКЛДЭ ОРУУЛАГДАНА.

Доржын Хандама

(Хандама абгай)

— Хүбэлжэн Жалсанай түрэһэн басаган гээшэб,— гэжэ Сэбэг абгай хөөрөөгөө захална.— Түрэһэн эхымни наһа бараһан тула, абамни хоердохиео гэрлээ юм. Хандама эжымни минии хойто эхэ болоно. Эжы түрөөгүй. Бишье түрөөгүйб. Хүбүүн түрэхэ аад, басаган болошоһон эхэнэр түрэдэггүй юм гэлсэгшэ. Эжы бидэ хоер тиимэ байгаа зон гүбди? Абамни 1944 оной намар 66 наһатайдаа мордоо һэн. Эжы наһа барижа, бүри хожом гээгдээ бэлэй.

Жалсанова Сэбэг Яруунын аймагай «Победа» колхозой эмэгтэй үндэр наһатайшуулай нэгэн болоно. Бүхы наһаараа колхоздо хүдэлжэ гараад, далан юһэтэй болонхой мүнөө Үхэридэ эжэһуудаг. Нютаг соогоо «Алексей эжы» гэжэ алдаршанхай юм. Алексейһээ гадна, Долгормаа гэжэ басага үргэжэ абанхай, олон зээнэртэй үнэр баян хүгшэн ааб даа. Чимитдаша хурайхай наһа бараһаар арбаад тойрон жэл болошобо ха.

Хангирын нохой хүбдүүд болохо Хүбэлжэн Жалсан Хүбэлжэн Янжима гэжэ эгэшэтэй байгаа. Тэрэнь минии нагаса эжы болоно. Нилээдгүй зандаргатай хүгшэн һэн гэжэ мүнөө һанадагби. Сайдамда 5—6-тай ябаа хаб. Баруун гартаа ута тулгуур тулаһхай (би тэрэ тулгуурһаань үндэр бэшэ һэн хаб даа), зүүн гараа ара нюрганда-аа үргэлэнхэй, бага зэргэ бүхэгэр. Арадаа үргэлһэн гараа тэндэһээ абажа, дээрэ үргөөд:

— Харал даа, хонин тэндэ бэлшэжэ ябана гү?!— гэхэ.

— Үгы.

— Али тэндэ ябана гү?— гээд ондоо тээшэнь зааха.

— Ябана.

Тиихэдэшни: «Гүй, ошо!» «Тиишэнь гү, али иишэнь зала!». Үгышье һаа: «Асара!» гэжэ зандарха. Зунай һайн саг даа: хүл нюсэгэн даражал гүйжэ ошохош даа!

Эндэ нэгэ доро нагаса баабай тухайгаа тогтохом гээшэ гү? Рабданай Цыбикдоржо үргэмжэдэ оронхой, хоймортоо шэрээ дээрэ хэбтэдэг һэн. Хархын-Адагта, үбэл байгаа. Тархидань хэбтэмгэшээ гараа һарбайхадаа хүрэхөөр дүтэ табюур табяатай ха.

— Табюуртам хулганаан орodог болоо. Саахарым абаад ябашана. Ши юумэ мэдэнэгүй гүш!— гээд мэхэтэйгээр энеэбхилһыень мартадаггүйб. Нагаса баабайн үни наһа бараһан, энэ бэеэ болоһон хойноо ойлгоходом, тэрэ «хулганааниинь» би өөрөө байһан байгаа агшаб!

Юрэдөө Хүбэлжэн Жалсаниие «Жалсанхай», Доржын Хандамые «Хандама абгай», Жалсанай Сэбэгые «Сэбэг абгай» гэжэ ябаһан ушар шалтагаамни ойлгосотой болобо еһотой. Бүри томо болоһон, эхин һургуулида ороһон хойномни, Жалсанхай эрьеһээ һолжордог гоё ябаган шарга хэжэ үгэһэн юм. Тэрэмнай дархан хүн байгаа гүбэ даа. Теэд мүнөө Хандама абгай тухай тогтохо байгдана.

Ехэ сэбэр, нарин эхэнэр ябаа. Үмдөөд ябаһан хубсаһанинь, оруулаад ябаһан морин, жороо тэргэнь гү, али кашева шаргань хүү саб гэмэ. Нэгэ үлүү дутуу, али һанги набта бууһан юумэн гэжэ байхагүй. Хуушан монгол үзэг, ном мэдэхэ. Доошонь тоталуулан говор бэшэхэ. Тэрэ үеынгөө, мүнөөнэйхеэр хэлэхэдэ, интеллигентнэ эхэнэр ябаа.

Эхинһээнь хэлэхэ болоо һаа, Доржын Хандама Хангирын басаган. Түрүүн хонишон байгаа. Ажалдаа бэрхэ. Удангүй малай бригадираар томилогдоходоо, Маарагта ошожо хүдэлхэ болобо. Дайнай болохоһоо холо урда һааб даа. Юрэдөө, колхозой ажалда нилээд эдэбхитэй ябаһан эхэнэр. 1939 оной хуушан монголоор бэшэһэн колхозой правлениин тогтоолнууд соо, буса эдэбхитэдтэй зэргэ, «Доржи-ин Хандама» гээд нэрэнь оло дахин дурсагданхай байха юм. 1947—48 онуудта тэрэ Нангидахи һүнэй заводой эрхилэгшэ ябаһан байна. Энээн тушаа Хандама абгайн хэрэглэжэ ябаһан өөрынь блокнот гаршэлжэ үгэнэ. Тэрээни һая Сэбэг абгай намда харуулаа. «Сүн», «зөөхэй», «сагаан тосон», «шара тосон» тэдынэй үдэр тэды килограмм сельподо тушаагдаба гээд монголоор бэшээтэй. Дүн хамта дээрээ арба һайса гаран жэл бригадирай тушаал даагаа ха гээд багсаахаар болоно. Пенсидэ гараһаншье хойноо олон жэлдэ мореор почто шэрээ.

— Би Хандамада адли һаа, шулуун гэр барюулха һэм. Колхозой юумэ мэдэхэ ноен эхэнэр аад, тулюур урсахан гэртэ һуухаш,— гэжэ Хүбэлжэн Жалсан һамганайнгаа хоро малтан ябаа ха юм.

— Манай баабай Галсанай баабай хоер һамгадаа зэмэлдэг байгаа юм аабза,— гэжэ Сэбэг абгай баһа дуугарна.

Содномой Дондог гэжэ эмнигшэ үбгэн ябаһан юм. Энэмнай Галсанай баабай болоно. Дандарова Мэдэгмаа гэжэ айхабтар эдэбхитэй, урагшаа һанаатай, Хангирын һаалишадай ударидагша ябаа. Энэмнай Галсанай эжы болоно. Минии эжы, Цыбикдоржиева Дарижаб Галсанай эжытэй зэргэлжэ олон жэлдэ һаалишанаар хүдэлһэн байха. Тобшолон хэлэхэдэ, Хүбэлжэн Жалсан Хандама, Содномой Дондог Мэдэгмаа һамгаяа зэмэлдэг байһан болоно.

— Яахадань зэмэлдэг байгаа юм,— гэжэ һонирхонob.

— Дайнай үедэ гүрэндэ, сэрэгтэ туһаламжа үзүүлгэ ходо болодог байгаа ха юм. Тиихэдэнь минии эжы Галсанай эжы хоер үхэр малаа гү, ондоо юумэ бусадһаа уридлан ходо бэшүүлжэрхихэ ха. Эдэбхитэй, шударгы занта́й һамгатай ябаха гээшэ баһал хэсүү байлсаһан юм аабза,— гээд Сэбэг абгай энеэбхилэн һууна.

Хандама абгай тухай багахан хөөрөөгөө өөрынгөө нэгэ иимэ дурсалгаар дүүргэхэдэ яаха юм? Хэмнайшье багадаа эжы абын эрхэ тангилнууд ябаһан ха юмбибди. Бишье тэрэнэй нэгэн һэм. Хандама абгай минии ехэ болоһон хойно нэгэнтэ бэшэ нигэжэ хэлэжэ һуугша һэн:

— Бальжинимында ороходомни шамайе «шодой-бодой гэсэгээгээ» гэлдэжэ эжы баабай хоершни гарһаа табингүй эрхэлүүлжэ байха даа. Хуулигүй хүн байгааш: нэгэтэ ара нюрга руум халуу буселшатар шээжэрхиһэн хүн гүбши!.. Минии нигэжэ һайн ябахые зүгнэһэн байгаа агшаш.

Эрхиеэ татажа һуугаад лэ, хөөрэгшэ һэн даа. Ная һайса гараһан аад, Хандама абгай ягдайжа, сэбсэгэр юумэ һүүгшэ һэн.

Э. БАЛЬЖИНИМАЕВ.

Цыренжаб БАДМАЕВ

Үхибүүдтэ зорюулагдаһан шүлэгүүд

ТУГАЛХАН

Тугал, тугал, тугалхан,
Тугаар гараһан малаадай.
Үбэл гэртэ байхадаш,
Уйтан, ехэл шалаатай.
Хабар дулаан болоходо,
Хээрэ сүлөө олохош.
Амтан ногоо зулгаажа,
Амба томо болохош.

* * *

Модон ута һэлмэтэй,
Тархи дээрэнь шанага.
Түмэр хуяг хабхагтай —
Манай Чимитхэн шанга.
Абай Гэсэр болонхой
Айлганал даа Мангадхайе.
Байза, юундэ теэд дайсан
Болгоо юм бэ намайе?

САҺАГҮЙДЭ

Үбгэн буурал үбэлнай
Мүнөө жэлдэ зунтэглөө:
Хаана мартаад ерээ юм,
Хүбэн сагаан хүнжэлөө?
Тоонто талам харалжа,
Тооһо татан хуйлана.
Ехэ түхэреэн Яруунам
Елуур нюсэгэн уйдана.

НАМАРТАА

Шаралһан набшаһад эрьелдэн
унажа,
Садхалан намарнай ерэбэ.
Шубууд бултаараа урагшаа
субажа,
Шэрэнгиимнай тала уншэрбэ.
Һархяаг жэмэсүүд эдеэшээд
амтатай,
Һархайлдан эшээ даранхай.
Хүүгэд ойдо гаранхай,
Хүхинэ шууяна олзотой.
Һэрбэгэрхэн сагдуул хэрмэн
гоеожо,
Һиихэлэн һархяаг үлгэнхэй.
Тэрэниие дууряажа, тэршээ
багашуул
Томошолоод һархяаг
шорлонхой.

ЗАГАҺАШАН

Зургаатайхан Чимитхэн
Загаһа бариха һанаатай,
Яруунынгаа эрьедэ
Яаралгүйхэн һуунал даа.
Хорхойн баанха хажуудань,
Хүнэгөө саананьтабинхай.
Хооһон тэрэнэйнь өөрто,—
Хоер жаахан жараахай.
Зургаатайхан ахамнай
Загаһашалжа һууһан аад,
Жараахайдал гүйхэндэ
Жарган умбан наадашаба.

НАЙДАН

Найма һайхан
Наһатай
Найдан манай
Найдамтай.
Һургуулида
Һурадаг юм.
Таба тоотой
Танил юм.
Дүрбэнүүдшье дүүрэдэг —
Багшань
Бэрхэш даа гэдэг.
Харин
Гэрэй ажалда
Һураал —
Хоер гурбада.

ТОРОЖО УНАҺАН ДОРЖО

Өөрын хүлһөө торожо,
Орондоглон унаа Доржо.
— Угаа ехээр үбдэнэ,
Уйлахамни,— гэнэ.
Томоор амаяа ангайлган,
Тойрон хараба, ойронь
Хэншье үгыл даа балай,—
Хооһоор уйлаад яалай.

ХАБАР

Үүрэй хүйтэндэ шагтагалдаһаар,
Үбэлнай хабартай туршалдаһаар
Үхибүүдэй шэхэ шэмхэхэдээд:
— Үбэлби!— гэнэ эсэхэдээ.
Үдэрэй наранда хүншүүлээд,
Үдэшын жабараар тэншүүрээд,
Үбгэн үбэл хиирэнэ.
Үргэлжэ хабар диилэнэ.

САҺАХАН

Бурзагархан саһан,
Март һарые баһан
Бууна газар тойроһоор
Мантан үндэр оройһоо.
Мүнхэ бэшэ наһатай
Мүнгэн сагаан саһантай
Наадаад һалхин хуйлана,
Нүгөөдэнииnь уйлана.

* * *

Нуурай дунда һуунабди,
Нугаһад иишэ бэлшэнхэй.
Залхуу тэндэ хайлгана
Загаһа эрин һахинхай.
Ялаагана баряад,
Яаран үгэһэм хайлгана
Бүхэлеэр залгяад тэрэниием:
— Багаар үгөөш!— айлгана.

КАТОК

Каток манай халтирхай
Конькигаараа гүйлдэнэбди.
Хүсөөд һалхин жабархай
Хасарыемнай шэмхэлнэ.
Сагайш ошоһы мэдээгүй,
Сэнгэн хүхин наадаабди.
Юрэдөө, хожомынь эжыһээ
Юу хээ яһалал «эдеэбди».

ФИЗКУЛЬТ

Нэгэн — хоер...
Гүйнэ хүбүүд
Нуурай эрьеэр,
Нэтэрүү үсэдөөр.
Нэгэнииnь тарган —
Гайтай барһан,
Нүгөөдэнь —
Туранхай.
Гурба — дүрбэ...
Гүйдэл дүүрэбэ.
Ехээр зэсээд,
Тэдэ эшээ.
Хүлһэ адхан,
Хүндөөр амилан —
Хоюулан лэ
Зобонхой.
Таба — зургаа...
Гүйжэ һураба —
Үсэд нэтэрүү.
Хүсэд һэргүү.
Мүнөө тэдэ
Модо һэтэ
Гүйнэ хүнгэн —
Һуранхай.
Долоо — найма...
Гоел байна.
Гүйхэ бүри,
Үдэр бүхэн
Бэе тэгшэ
Болоно гээшэ.
Наһанш хүхюун
болонхой.
Юһэ — арба...
Тарган һалаба,
Үбшэнш хадаа
Мартагдаа.
Алаг зүрхэн
Сохино түргэн —
Иимэ эм дом
Олдоол даа.

Болод БАЛЬЖИНИМАЕВ

ЕЛКЫН ДУУН

Туяа гэрэлээ сасаруулһан,
Толормо энэ елкоео
Тойрон байжа дуулая,
Тоб байса хатарая.
Мүнгэн галаа яларуулһан,
Мүнхэ ногоон елкоео
Гоешоон байжа дуулая,
Гороолжо хатарая.
Зула мэтэ бадаруулһан,
Зүүдхэл шэмэг елкоео
Зугаалан байжа тойроё,
Залиршагүйгөөр носоое.

ДҮҮЖЭН-ДААЖАН

Данзан Дарма хоер
Дүүгын нүхэд юм.
Дүрбэтэнүүд сасуутан,
Дүүжэндэнэ хоюулан
Дуугаа дуулалдана:
— Дүүжэн-даажан,
Данзан, Дарма
Дүүжэн-даажан...

ТЭХЭ ЮУН ГЭЭБ!

Баруун һаалиин
Булай шалюун
Бимба хүбүүн
Басагады гасаалһаар,
Дугарай Нимын
Тэхэдэ намнуулаад,
Тэрьедэжэ ябаһаар
Торожо унашоо.
Хүхэ тэхэ
Хүсэжэ ерээд,
Бимбын шэхэндэ
Булай шангаар
Бабанан хэлээ:
«Би. Би. Бимба-аа, аа!
Басагадые гасаалжа
болохогүй.
Би. Би. Бимбаа, аа!
Бархиржа баһа
Болохогүй!»

ДОРЖО

Баруун һаалиин
Бишыхан Доржо,
Булай хүбүүн,
Бэрхэ гэлсээ.
Тээсгэн һаяхан
Тэрээгүүр ябахадаа,
Зорюута хүрэжэ,
Зонһоо һураа б.
Үнэхөөрөө тэрэмнай
Угаа бэрхэ,
Улаахан мүшэтэй
Октябренок байгаа.
Эртэ бодожо,
Эжыдээ туһалдаг,
Үглөө бүхэндэ
Үнеэдыень һаалсадаг.
Зунайнгаа амаралтаар
Гэртээ ерэхэдээ,
Зурагтай номуудые
Олоор асардаг.
Һаалиин хүүгэд
Һонирхон тэдэниинь
Хаража байтараа,
Дүүрэн табатай
Доржын табель
Тэндэ олоод,
Хоорондоо хэлсээ:
— Долоотой болоод,
Доржые дахаад,
Һургуулида орсе.
Доржо шэнгеэр
Эртэ бодожо,
Эжынэртээ туһалдаг
Болоебди!

* * *

Шарьяа түргэн горхондо
Шунган сэнгэн наадахада,
Шууяа хүхюун зохид даа,
Шуумайн урилдахада сэнгүү
даа.
Шарахан зээлэхэн элһэндэ
Шараа нюсэгэн хэбтэхэдэ,
Шарааd наран халуухан даа,
Шамбай хүсэшье нэмэдэг даа.

ДЭЛЮУН

(ҮГҮҮЛЭЛ)

Хаанашье суутайл даа Хойто-Ага нютаг. Хойто-Ага тушаамнайл дуунуудшье, шүлэгүүдшье, үльгэр домогуудшье бии. Булгандаа мэдээжэ нютагаа дэмы үлүүдэ магтахаа һанана бэшэб. Гэбэшье, нютаг бүхэнэй нэрэнь жэгтэй, газар бүхэнэй заншал ондо ондоо.

Минии гэртэхин Дэлюун гэжэ газарта колхозой хони харадаг юм. Суутай Дэлюун нарһад... Эндэ округой пионернүүдэй «Нарһан» лагерь оршодог. Нажарай сагта ая гангаар анхилан байдаг, тэрэлжэ сэсэгүүдээр бүрхөөгдэн ялардаг ехэл гоё ногоон тужа газар даа.

Дэлюун... Юундэ имэ нэрэтэй болоһон юм? Би ехэл һонирхожо, гайхажа, энээн тухай нэгэтэ хүгшэн абаһаа һурабаб. Хүгшэн аба уринаар миһэржэ, колоһоо удхалан хөөрэбэ.

...Үни холын саг байгаа. Барга мунхаг үе һэн. Холын хойто буряад нютагайхид нэгэ айлай эркэ тангил Дэлюун гэжэ басагыень түрөөр хүргэжэ, Онон хүрэтэр абаашажа ябаа ха. Хүрьгэниинь баян айлай хүбүүн бэлэй. Гоё һайхан, шэг шарайгаар сэбэр Дэлюун басаган тухай суу таража, баянай хүбүүн тэрээндэ обтоо. Эхэ эсэгэдээ хүндэржэ, хадаг табиулба. Тиэд тэрэ басаган баянай хүбүүе харахашье дурагүй байгаа. Тэрэ нютагтань сэбэр һайхан шарайтай баянай һуулгамаршан хүбүүн бии һэн. Тэрэ хоёр иняг зүрхэеэ холбожо, хэтэ мүнхынгөө тангариг үгэлсэһэн байгаа.

Басаганай гэртэхин баян хүбүүнэй зөөридэ орожо, эрхэ хөөрхэн басаганайнгаа бархирха, гуйхые дуулангүй хүсөөр барижа, хүргэжэ ошоһон гэлсэдэг. Дуратай һуулгамаршан хүбүүниинь хойноһоонь намнаад, баянай хүбүүдтэ үхэхэ болотороо сохюулжа, газар алдалан үлэһэн гээ. Хайрата Дэлюун хүүхэн замдаа үдэр һүнигүй бархирна. Тэдэнэр олон голые урууддана, хэдэн үндэр хадые дабана. Үдэр хоног унгэрнэ. Басаганай досоо муу. Иняг хайрата нүхэрөө һанан һанан уйлана.

Һэгэтэ тэдэнэр түргэн урадхалтай гол һэтэлжэ, үндэр хадын үбэртэ тогтобо. Үдэшэ орой болоһон саг. Басага хүргэжэ ябаһан зон эсээ, моридоо табижа амаруулба. Зунай алтан шара наран арюунда орожо, жэгтэй гоё үдэшэ болобо. Хаанашье хара, хүхэ сэнхир огторгой. Гоё һайхан набша сэсэгэй, үбһэ ногооной үнэр анхилна. Моридой инсагаалха, шэмэтэй удхэн ногоо зулгааха абяан дуулдана. Тииһээр байтар харанхы болоно, хадын оройгоор ургаһан нарһад сэрэг мэтэ түглылдэнэ. Эндэ тэндэ түүдэгэй галнууд унтаржа, булта бүхэ нойроор унташаба. Харин Дэлюун хоёр нюдэеэ анингүй, һэмээхэн марьян алхалжа, хада өөдэ, түглылдэн ургаһан нарһад тээшэ алхалшаба. Досоонь орьелон байһан иняг дураниинь, алдалан унаһан иняг нүхэрынь һанагдана. Энэ һайхан юртэмсэ дээрэ зобожо, гажаржа, гансаараа ябанхаар, өөрынгөө хуби заяагаа эдлэхэм гэжэ аалиханаар аман соогоо гүбэреэд, нарихан үндэр нарһанда боожо үхэшэһэн гэхэ.

Түрын зон үглөөгүүр бодожо, шаг шуура табилдабад, түрынгөө газар ярабад. Гэнтэ Дэлюунэй эхэнь эркэ ганса басагаяа үгылбэ. Гүйлдэбэ, бэдэрэлдэбэ, хаанашье тэрэ үгы. Худын түрүү болоожо ябаһан буурал толгойтой үндэр сагаан үбгэн, гэнтэ мэдээ ороһондол, аалиханаар нарһад тээшэ ошобо. Үглөөнэй улаан наранаар Дэлюун басаганай бэе олдоо һэн. Тэрэ үбгэн харгыдаа мордолгон дээрээ иигэжэ хэлэбэ ха: «Бэеэ мүнхэлһэн газаршни Дэлюун гэжэ нэрлэгдэг. Үзэгдөөгүй һайхан, ажана, амгалан нютаг болог. Адуу малынь хододоо тобир тарган байг...».

Тэрэ гэһэн сагһаа хойшо тэндэ байһан хүн зониинь һайн һайхан байдаг лэ.

Цыцыгма ЖАНЧУЕВА.

ҺЭРИМЖЭТЭЙ ЯБАГТЫ!

Газаа дулаан болоходо, гэртэ һуугдахаяа болишодог ха юм: ой ошохо, уһанай эрьедэ һуухашье дуран хүрэхэ, үрэ жэмэс түүхэ, агнаха дуратайшуулшье байдаг. Зүгөөр эдэ бүхы һайн һайхан хүсэл һанаанаймнай бэелэл өөһэдһөөмнай дулдыдадаг. Иигэжэ дулаахан сагай эхилжэ байһан үедэ аян замда ябахадаа гү, али аяншалха, амарха үедөө хараадаа абахынтнай тулада хэдэн зүбшэл үгэхэ хүсэл байна. Аян замда юуншье тохеолдожо болодог. Тиигэхэгүй гэхын аргагүй бшуу. Хажуудатнай врач үгы байжа, түргэн туһаламжашье дуудажа шадахагүйт. Ямаршье эм дом үнгэрхэдөө йод, бинтшье үгы байба һэн гэлэй. Тиигэбэл яалтайб?

Хэрбээ ямар нэгэн аюулай хэрэг гү, али ой соо тохеолдобол, зарим нэгэ ургамал эм болгон хэрэглэжэ болохо. Жэшээнь, набшаһата модоной үйһэн. Тэрээн соо эфирнэ тоһон ба витаминнууд, дубильна, дабирхайлиг бодосууд байдаг юм. Тиимэһээ үйһые мэлигэр зөөлэн талаарнь үбдэһэн газартаа няахада болохо. Нарһанай гү, ли шэлбэһэнэй үйһэнһөө шулагдажа абтаһан хальһаханиие шуһанай багаханаар гаража байһан газар[?]э табихада, шуһан тогтоогдодог.

Үйһэн гээшые абан сасуугаа гансата хэрэглэхэ хэрэгтэй. Шархада няаха талыень гараараа барижа болохогүй.

Тиихэдэ ногоон халаахай, нюдэһэн набшаһа хэрэглэжэ болохо. Халаахай соо шула зогсооохо, шарха түргэн эдэгээхэ шадалтай бодосууд бии.

Ойн захаар ургадаг ягаан сэсэгтэй үндэр ургамалай (ородууд тэрэниие иван-чай гэлсэдэг) бамбагар сагаан хөөбэрииие хүн зон эртэ урдаһаа хүбэнгэй оронда хэрэглэдэг байһан гээшэ. Тиихэдээ хулһа мүн лэ иимэ шэглэлтэйгээр хэрэглэжэ болохо байна.

Медуница гэжэ ногооной (уушханай ногоон гэлсэдэг) шад углаан шүүһые йодой оронда хэрэглэхэдэ хамаагүй.

Харин сагаан хүбхэнгөөр шарха уяхада болохо юм. Тэрэ микробуудые алаха шадалтай.

Табан һалаагай болон үрмэдэһэнэй шүүһэнүүдээр шарха угаахада һайн. Тэдэнэр үбшэ буурууладаг, шархые түргэн эдэгээдэг шанартай. Шүрбэһэнэй хуурахада, хорото шарын гү, али зүгын хадхабал, эдэ шүүһэнһээ һайн юумэ хэерэ талада, ой соошье олохогүйтнай сохом.

Хорото шара болон зүгын хадхаһан газарһаа хорото хадхуурыень ходолжо хаяад, һүүлээрнь нямнаагай сагаан үнгэтэй шүүһээр зайлаад, табан һалаа гү, али үрмэдэһэ шархадань няажархидаг юм. Гүлзөөргэнын болоожо байһан хаһа — ехэл зохид хаһа юм. Тэрэнэй һая таһалагдаһан набшаһан эдеэрэтэй шархада аргагүй һайн, арһанай жэжэ шархада заримдаа жэмэсэй шүүһэ түрхихэдэ мүн лэ һайн байдаг.

Бидэнтэй хаанашье дайралдадаг хүһан модоной набшаһан дүрэһэн шархада туһалдаг. Набшаһыень таһалжа абаад шархада сэхэ няадаг юм.

Хэрбээ түүдэгэй захада хэбтэжэ байтараа һажаад, хубсаһаяа дүргэбэл, аргатай байгаа һаа, тэрэнээ түргэн тайлажа хаяха хэрэгтэй. Дүрэһэн хубсаһаяа тайлахадаа, болгоомжологты, шархадатнай няалдашаһан байгаа һаань, хобхо татангүй, врачта хандатараа түхэреэлжэ хайшалаад орхихо юм. Элдэб юумэ түрхиһэнэй хэрэггүй, хирургын сэбэрлэхэдэ, һүүлдэ һаалта байха. Бишыханаар дүрэһэн шархые, юрэл хүйтэн сэбэр уһаар угааһаниинь дээрэ, харин хүл, гар дээрэ һаань, уһа руу хээд байхада туһатай байдаг. Хэрбээ ехээр дүрэбэл, заабол врачта хандагты.

Залинда сохюулһан хүн мэдэрэлээ алдажа, зүрхэниинь байхаяа, аминиинь хаагдахаяа һанадаг. Энэ ушарта жааханшье һамшан, нобшоронгүй, зүрхэндэнь массаж хэжэ, тэрэ хүниие түргэн амилуулха гэжэ оролдохо хэрэгтэй. Харин залинда сохюулһан хүниие урданайхидал шоройгоор булажа огто болохогүй юм. Аминиинь бүри ехээр хаагдаха бшуу.

Амияа хаагдажа байһан хүниие һэргээхэ аргануудые хүн бүхэнэй мэдээд ябабал, үлүү бэшэ юм. Залинда сохюулха, уһанда шэнгэхэ ушарнууд, үзэгдэдэг лэ ха юм. Иимэ аюулнуудта орогшодто туһа хүргэжэ шадаха байхада, һайн гэжэ һанагдана.

Аян замда ябаһан хүнүүд хорото могойтойшье ушаржа магад. Тархи, хүзүүн руугаа хадхуулбал, аймшагтай гээшэ — хорон хүнэй бэеын гол һудаһанда орожо болохо. Могойдо хадхуулһан хүнэй шархыень гансата (9 минута соо) хүхэхэ хэрэгтэй юм. Энэ аюултай бэшэ. Энээниие мэдээгүйшүүл хадхуулһан газараа уяха, керосин, бензинээр угааха, кислота, щелочь гэхэ мэтээр галдаха гэжэ оролдодог. Эдэ аргануд тон буруу. Могойн хорон шуһанда оронхой байна ха юм. Тиимэ һэн тула хорыень хүхэжэ хаяад, гэмтэһэн хүниие түргэн больницада оруулхада дээрэ байха.

Больницада тусгаар арга хэгдэдэг юм.

Зүбшэлэйнгөө түгэсхэлдэ хээрэ холо аяншалхаяа гарахадаа, бүхы шухала юумэтэй аптекэ абахаяа бү мартыт гэхэ байнаб. Гэнэ гэтэжэ байха гэһэн үгэ дэмы бэшэл. Хүлеэгдээгүй юумэ сарахаар бэлэн ябаһан дээрэ бшуу.

Зунай үедэ аятайгаар аяншалхыетнай хүсэе.

Ж. ХАЛБАЗЫКОВАЙ фото.

Анхарагдахада аятай даа!

ХҮДЭРИ

(РАССКАЗ)

Аалин намдуу, наран шаража байһан аад, үүлэнүүд субан сугларжа, бороон жэжэхэнээр, нэгэ жэгдэхэнээр орожо эхилбэ. Доржо бидэ хоёр ябууд дундаа хутагаараа үйһэ хуулажа абаад, бүдүүн гэгшын хасуури доро ошожо хорободи. Нүхэрни буугайнгаа хүрэын хасар дээрэ һая хууланан үйһэеэ алтайханаар тааруулан табяад, шэбшүүр хэжэрхибэ. Тиин хоюулан нюрга нюргаараа харалсажа һуугаад, шэхэнүүднай һонор, нюдэнүүднай хурса болошоод, шэбшүүрээрээ утаар татуулан, пиг-пиг гүүлэбэбди. Тойроод хон-жэн. Юуншье харагданагүй. Бороонши ороһоор. Бидэ хоёр удааханшье һуушабабди.

— Хая саашань, ябая, — гээд нүхэрни буугайнгаа шэбха буулган, мүрэ дээрээ үргэлхэ зуураа хэлэбэ.

Номто голойнгоо урда займагые дахан, шэдхэ шэрэнги, хүбхэн соогуур үгсэбэбди. Хэршье холо ябаа һэнбибди, бү мэдэе, гэнтэл арадамнай һаршаганаан дуулдажа, хойнотоод ябаһан бинь гэдэргээ эрьелдэн гэхэдээ, барбагар боробтор амитанай таба-зургаан алхамай зайда ерэшоод байхые хаража, ухаа алдан:

— Хубаа-а-а! Хүдэри! — гэжэ шангаар шэбэнэн хашхарбаб.

Хүдэришье байһан дороол ман тээшэ гайхаһан бэлтэгэр нюдэнүүдээ гэлиилгэн хаража байба. Нүхэрни дуулаһан юумэгүй арбаад алхам холо ябашаһан, шэбшүүрээ дуугаргаһан зандаа тэрэнги бургааһад соогуур нюргачиинь лэ сайбагалаажа харагдаба.

Яаран, мэгдэн буугаа мүрэһөөн абажа ядажа байтарни, хүдэримнайшье маанад руугаа һонирхонгеор ба сошонгеор хараад, хажуу тээшээ булга һүрэн гүйжэ, хэдэ һүрэхэдөөл, намда харагдахаяа болишобо.

Доржоео ооглон эрьюулжэ асараад, хүдэриин һаяхана гэшхээд байһан газарыень харуулан:

— Түү, шоорто! Үхэһэн тэнэг, хооһон тархинууд! — гэжэ бэеэ зэмэлэн байгаа бэлэйб.

— Хайран хүдэри! Зай, яахамнайб даа. Талааншье, шадалшье үгы бидэ хоёрто хараһамнайшье болоол даа, — Доржо өөдэ абажа үгэхэ янзагүй, намаяа наадалһан хэбэр үзүүлбэ.

Шаналһаар, бэе бэеэ наадалһаар, үдэшэ болотор һамар үзөөд ерэе гэлдэн, саашаа ябабабди.

Б. ГОМБОЕВ.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

Бүргэд

РАССКАЗУУД

Даша-Дабаа МУНКОЕВ

(Түгэсэл. Эхинийнь 13—17, 19-дэхи номернуудта).

Юуень нюухаб, нүгэлшье хэгдээ даа!.. Ажабайдалай архине дуудаа!.. Ажабайдалай архине дуу- һыень уужархибаб гэжэ һанаһамни... наһаяа, хайран наһаяа, хии таяар үнгэргэжэрхиһэн байгааб. Бээ һайрхаад, һүүл үргөөд ябахаһаа бэшэ ондоо юумэ хээгүй байшооб. Хойномни — хооһон. Урдамни баһал хооһон; зорилгошье, тэмсэлшье, дураншье, юуншье үгы гэжэ тиихэдэ ойлгооб. Үгы, дуран байгаа. Галуун, Огторгойн хүүхэн. Огторгойдол сэбэр, огторгойдол мүнхэ — минии дуран — галуун. Теэд би, би бузарлагдаһан, мэхэ гохоор дүүрэн зүрхэеэ бурхан шэнги, арюун тэрээндэ яажа бэлэглэхэбиб! Үгы даа, шадахагүй байгааб. Энэ мүнөө дуулажа байгаа галуун хэтымни дуран, хэтымни гуниг гэжэ мүн лэ ойлгооб.

Би урда хүл дээрээ хоншоороо табин хэбтээд, хүндөөр, нохойнхеороо гэншэн уйлажа хэбтэнэб. Нюдэнэйм нелбоһон соо хаданууд шунгана, мантан томо онгосонууд мэтээр хэлбэлзээн нэгэ дүтэлнэ, нэгэ холодоно, тиигээд хайлан, үгы болошоно. Би юушье харанагүйб. Би уйланаб...

Һүнишье үнгэрбэ. Байра руумни наранай улаабтар хэлэн хорхой шэнги шэмээгүйгөөр гонзойн орошобо. Би газаашаа гарабаб. Гэдэһэн соомни хэлэшэгүй ехэ жаргалай үер амтатай шүлэндэл холшогононо. Дээрэмни сэлмэг огторгой сэнхир гүээгээ наранай элшэдэ аярхан дулаасуулжа байна. Үбһэ ногоон дээгүүр саашаа, холуу хүрэтэр, минии үсэгэлдэр һүниимни уйлаһан нелбоһод сэлсылдэнэ. Галуумни, минии галуун, хореогой урда тээ хүзүүгээ гухылгажархеод, һуумгашаа унтана... Энэ үедэ зээн эхэнэртэймни ниилэһэн мүнөөхи золиг хабданхай нюуртай юумэ гэрһээ гаража ерээд, эндэ тэндээ маажажа оробо... Би садатараа энеэбэб.

Наран өөдөөл үндынэ. Мүн бишье баһал өөдөө үндынэ хэбэртэйб. Булта өөдөө үндынэ. Шэнэ үдэр.

Харин галуумни юундэшьеб хүдэлэнгүй һууһаар. Уйдхартай юумэ пууна. Үдэ һодонууд дээгүүрынь наранай гэрэл һолжорно... Би һэмээхэн хажуудань ошбоб. Хүдэлбэгүй. Үшөөл унтаһаар ха... Бэедэнь аалиханаар хүрөөд, амяа зосоошонь таташабаб. Хүдэлбэгүй. Тиихэдэнь байгаа хүсөөрөө түлхижэ, хүдэлгэжэ оробоб. Хүдэлбэгүй! Мүнөөхил шэгтээ һууна. Би улижа оробоб.

— ???

— Үхэшэһэн байгаа,— гэжэ Барда хэлэбэ.

Гэнтэ хүсэтэй һэбшээн һэрд гээд, тооһо, недондо жэлэй үбһэ ногоонной үлэгдэлнүүдые үрхирүүлэн, тала хүдар арилшаба. Барда бидэ хоерой өөдөө харахадамнай, огторгой бүрхэшэнхэй, үүлэн үргээ сухалтайгаар хүдэлгэжэ байна. Наран харагданагүй. Оршон тойрон түгшүүритэ һүүдэртэ дарагданхай. Харин газар хүхиин сайжа эхилһэн дэгэлэйнгээ хормойе огторгой өөдэ юушьеб хүлезнгээр тодожорхеод байна.

— Минии дуран иимэ гашуудалтайшье байгаа гэлэй, жаргал намда асараагүйшье гэлэй, би шаналдаггүйб. Энэ сэнгүй ехэ хайраяа мүнөө хүрэтэр зүрхэн соогоо хадагалжа ябанаб. Одо мүшэдые обеорходоо, сэсэгүүдые унхидахадаа, хаанашье, хэзээдэшье, би өөрынгөө гашуудалта дурые мэдэрдэгби. Дуран — ажабайдал. Тиимэ хадань би дэмы талаар алтан дэлхэйе мүнөө хүрэтэр бузарлажа ябаагүй болоноб. Гэбэшье яаһан хүндэб! Би дурлааб, харин минии дуранда харюу байгаагүй, гэгээн һэруул дүлэн болоно носоогүй. Би үтэлөөб. Үхэхэмни дүтэлөө. Гансааранби. Ори гансааран... Хүрэжэ эхилһэн зүрхыем наранай амидаралта гэрэлшье дулаасуулжа шаданагүй... Минии дуранайнгаа хойноһоо дуран болоно ошоходо, амидынууд жаргалтай байха гэжэ би этигэдэгби. Юундэб гэхэдэ, минии бэелэгдээгүй хүсэл, жаргаагүй жаргал, носоогүй дуран дэлхэйдэ үлэхэ бшуу!

— Аадар адхарханъ ха,— гэжэ би дуугарбаб.

— Би заримдаа иигэжэ зүүдэлдэгби,— гэжэ Барда үргэлжэлнэ.— Зэнхэгэр сэгээн огторгойгоор хайратай инаг галуунтаяа би ниидэжэ ябанаб. Замдамнай олон бэрхэшээл, аюул ушарна: бүргэдүүд, харсагашуул манда добтолно. Би шэрүүн тэмсэлдэ шударалдан ороноб, шуһан адхарна, дайсадай үхэдхэн унана. Манай омог хашхараан түби замбяар дүүрэн зэдэлнэ. Бидэнэр, сүлөөтэ, нангин дураар гагнагдаһан огторгойн хүүгэд, урагшаа, наран тээшэ, найдал тээшэ, ниидэжэл ябанабди. Үдэр һүнигүй ниидэнэбди. Шэхэндэмнай хүгжэм шэнгеэр һалхин эшхэрнэ... Эсэхэдээ уһан дээрэ һуужа амарнабди. Галуумни намайгаа даляараа хушаад һууна. Шэхэндэм шэдитэ үгэнүүдые шэбэнэнэ. Нэлэнхы ехэ далай манине дүмүүхэнээр үлгыдэнэ...

Һэришэхэш. Аймшагтай уйдхартай, аймшагтай гансаарданги болошохо. Дураншье, дулааншьегүй, һара шэнги. Тэсэжэ ядахадаа улижа орохош... Тиимэл даа, хүн.

Огторгой улам лэ харлана. Тиибэшье бороо үшөөл ороногүй. Угаа холо тэнгэрийн хүндөөр хүнхинэхэнь дуулдана.

— Ши намайе, зүнтэгые, хүлисөөрэй. Би үдэр залуушуул тухай буруу юумэ дуугараab,— гэжэ Барда юундэшьеб буруу харан гүбэрбэ.

Үшөө ойро зуура байд гээд:

— Би тэрэ үглөөгүүр... галуунайнгаа хажууда ошоод... тонгойходоо... нюдэн соонь огторгой обеороо һэм. Өөргүй огторгой. Өөргүй. Нюдэн соохи огторгойдонь наран мандажа байгаа,— гэжэ гэншэһэн шэнги хоолойгоор хэлэбэ. — Тиигээд би өөргүй дураяа, өөргүй үншэрэлгэеэ ойлгооб. Нюдыень шэртэжэ удаан зогсооб. Ойлгоногши, нюдэн соонь огторгой үлэшэһэн байгаа. Нюдэн соонь... Минии галуунай,— гээд, тэрэ гэнтэ эгсээр эрьежэ, гэдэргээ, тала хүдар бүншэн соершобо. Һүүлынь зүүн тээшээ һалхинай үлеэһэн тээшэ найгалзана. Тиихэдэнь Барда һүүлдэ диилдэһэндэл, зүүн тээшээ шэрүүлдэжэ ябана.

Би хойноһоонь хараһаар үлэбэб.

ДАШКА

Амаралтын үдэр һэн. Би үглөөгүүр эртэхэн табилга абаад, загаһа хахуулидахаяа далайн эрье ерэбэб. Эндэ чамшьегүйгөөр загаһашад олон байба. Би хахуулияа хаяжа, үргыень газарта хадхажа бүхэлөөд, далайн долгиндо долеолго долеолгоһоор, мэлигэр болошоһон хабтагар томо шулуун дээрэ һуугаад, тамхилха зуураа иишэ тиишээ хараашалнаб.

Далай үргэнөөр, һэрюунээр амилна. Үе үе болоод лэ, һүреэтэй дошхон долгинууд налуу элһэлиг эрье өөдэ мүлхин гаража ерээд, гэнтэ бүдэрһэндэл, мяхаша арьятан мэтээр эрхирэн, хөөһэ бүран, гэдэргээ сухарина. Һүниин бороодо нэбтэ шобто норошоһон газар сиибэгэр хүхэ уняарай сааһаа хирүүгээр шагааһан шаргал улаан наранай элшэ доро хүлэржэ, уурал һабан һунлана.

Минии хүршэ, дүшөөд тухай наһанай, шанга дуутай, гүээгээ бага зэргэ ургуулжа ябаһан авиациин майор, гэртэхинээрээ эрье дээрэ түбхинэнхэй. Тэрэнэй һамганиинь ха, залуухан сэбэрхэн эхэнэр хоер гараараа үбдэгөө тэбэрин һуугаад, дурлангы, һайхан, хаб харахан нюдөөрөө нүхэр тээшээ харан харан энеэбхилнэ. Ойронь багахан басаган элһээр юушьеб хэжэ наадана.

— Катюша, ши юундэ нойтон элһэн дээрэ һууна гээшэбши? — гэжэ майор һамган тээшээ эрьенгүй, шанга шангаар дуугарна. — Али хүйтэ абахаяа һанаа гүш?.. Басаган, тоомоо бү таһара!.. Ах, ямар үдэр бэ! Мүнөөдэр клубта ямар кинотойб? А? Ши мэдэнэгүй гүш, Катя?.. Петя шүдхэрнай хаана гээшэб? Тэрэшни үсэгэлдэр загаһашалхаяа түхеэржэ, Надитаяа дайлалдажа байгаа бэшэ һэн гү...

Һамганиинь энеэжэрхинэ. Тиигээд:

— Коля, иитэрээ шууяжа байхадашни, шамда ямар загаһан баригдаха юм,— гэнэ.

— Ах, Катя...— Майор гараараа зангажархеод, баггүй бүдүүн хоолойгоор лужаганан, эльгэ хаташана.

Би хахуулияа аалиханаар угзараад үзэбэб. Хооһон. Нээрээшье, яахадаа залгинагүй гээшэб? Хүнүүдэй хахуулидажа байһые яһала хараһаншье һаа, өөрөө нэгэтэшье хахуулидажа үзөөгүй хүн шууб. Хэбэрынь, энэмнай тиимэшье бэлэн хэрэг бэшэ байгаа юм байна. Энэ үедэ майор гурбадахи загаһаяа таталжа гаргаба.

— Катя, энэ харыш даа, шамда загаһашан загаһа баряа!— гэжэ тэрэ хүхюугээр һүхирнэ.— А-а, солдат, загаһан хэрэгтэй, тэсэбэри...

Тиигэжэ хэлэхэдэнь, би үшөө нэгэ бага тэсэхэ гэжэ шиидэбэб. Үдын наран нойр хүргэн, аятайгаар шарана. Би өөдөө хаража хэбтээд, хэды еды эбһээлһэнэйнгээ һүүлдэ һажашоо һэн хаб... Гэнтэ хэнэйшьеб сүмөөхэнөөр гартамни хүрөөд абахадань, залд гэн һэришэбэб. Шаргал сагаан, орбогорхон үһэтэй бишыхан басаган хургаа амандаа хэжэрхеод, намайе айнгяар хаража байгаа һэн. Хүршын басаган гэжэ би абаһаар танибаб.

— Зай, басаган, наашаа һуу. Танилсаябди...

Басаган үгэ дууламгайгаар хажуудамни ерэжэ, ойро зуура маргаһанайнгаа һүүлдэ шиидэнгеэр үбдэг дээрэм абиран гараад һуушаба. Тиигээд минии гайхажашье үрдеэгүйдэ:

— Дяди, ши сухалтай гүш? — гэжэ нюурыем анхаралтайгаар шэртэн асууба.

— Үгы даа, би сухалтай бэшэб,— гэжэ бинь харюусабаб.

Басагахан этигэнгеэр толгойгоо дохибо.

— Галиин баабай, Володя дяди, баһа сухалгүй юм,— гэжэ тэрэмни хөөрэнэ.— Галя бидэ хоерто элдэб гоё шулуугаа барюулдаг юм. Оо, гоё шулуунууд! Би ехэ болоходоо Володя дяди шэнги шулуу суглуулдаг хүн болохоб даа. А Галя багша болохо юм. Вот!

— Бэрхэнүүд гээшэт,— гэжэ би магтанаб.— Харин Володя дядишни юу хэдэг хүн бэ?

Басагахан нюурыем гайхангяар хаража, ойро зуура бодолготой болон байһанайнгаа һүүлдэ тайлбарилба:

— Володя дяди мандагуур, шамһаа мандагар. Уты-ы даа һахалтай юм. Иимэ,— гээд, гараараа агаарта зураглан харуулба. Володя гэгшэнь геолог юм байна гэжэ би одоошье ойлгобоб.

— Ойлгосотой... Ши тиихэдээ шулуу бэдэрдэг хүн болохошни бы?

— Аһа.

— Баһа тиимэ һахал ургуулха хүн гүш?

— Аһа.

— Хэн гэжэ нэрэтэйбши?

— Даша, а ши?

— Би гү? Даша.

— Оо, нээрээ гү?— гээд, Дашка хүхишэнэ.

— Дяди, ши хитад гээшэ гүш?

— Бэшэ. Адли гүб?

— Аһа... Теэд ши хэн гээшэбши?

— Буряад.

— Бураад?— гэжэ Дашка талтируугаар асуугаад, аалиханаар аман соогоо дабтаба.— Буряад...

— Дашка, харал даа, баабайшни хэды олон загаһа бараа гээшэб!— гэжэ би атаархангяар дуугарбаб. Дашка баабай тээшээ халта хараад, түргөөр урдаһаам эрьебэ:

— Дяди, загаһан уһанда шэнгэдэггүй юм гү?

— Үгы бэд даа. Тэрэшни уһанай амитан ха юм,— гэжэ би энеэдэһээ барижа ядан харюусанаб.

— А-а,— гэжэ Дашка утаар татаба. Хэбэрынь, үшөөл ойлгоогүй ха.

— Теэд юундэ шэнгэдэггүй юм, дяди, а?

Дашкын һонирхолдо заха хизаар байбагүй. Би бүри тулгардашабаб.

— Загаһан даарадаггүй гү?

— Үгы, үгы... Тэрэшни уһанай амитан гээшэ. Тэрэшни хүйтэндэ даданхай бшуу...

— Дяди, а дяди, загаһан үхибүүдтэ дуратай гү?

— Дуратай, дуратай, Дашка...

— Бишье тиигэжэ мэдээ һэм,— гээд, Дашка альгаа ташана. — Үсэгэлдэр бидэнэр алтан загаһан тухай кино хараа һэмди. Нэгэ дяди тэрэ загаһые барижа чадаад, дахин уһандань табяа юм. Вот! Һайн дядил даа, тиимэ гү?

— Зүб даа, һайн дяди,— гэжэ би зүбшөөбэб.

Энэ үедэ уһанай шалшаганахые дуулажа, эрьен харахадамни, хахуулиимни урга дугааг шэнгеэр годиишоод, үзүүрээрээ уһанай нюрга шабхадажа байба. Загаһан!.. Хахуулиим залгяа! Зүрхэеэ түшэгэнүүлэн байжа, хахуулияа болгоомжотойгоор татажа оробоб. Ой-е, шүдхэршни, яаһан хүсэтэй юм бэ! Аа, зай, зай, дүтэлбэ хаяаш. Удангүй томо гэгшын загаһанай галзуу дошхоноор иишэ тиишээ шарбалзан байхые харабаб. Горбуша! Үшөө нэгэ шангаар угзархадамни горбуша наранай гэрэлдэ богонихон сахилгаан мэтээр зуралзажа, элһэн дээрэ «пус» гэжэ хүндөөр унаад, тэршэлжэ хэбтээ һэн.

Майор шэмээгүйгөөр ойромни ерэжэ, олзыем шэнжэлэн хараһанай һүүлдэ «м-да-а» гэжэрхеод, мүн лэ дуугүйгөөр байрадаа ошобо. Би гайхабаб: атаархаба хаяа?

Дашка гартамни аһалдашоод, загаһанһаа нюдөө һалгаанагүй.

— Дяди, а дяди!— гэн, Дашка гарһаамни шангаар угзарба.

— Дашка, хагаабши?

— Бидэнһээ тэрьелэхгүй гү?

— Юун! Загаһан гү! Хаанашье ошохогүй— гэжэ би найдуулаад, гэдэһэеэ заабаб.— Эндэһээ хаана ошохо һэм.

Дашка толгойгоо ургэжэ, намайе нэгэ жэгтэйгээр хараад, тоншье гомдолтойхон болошобо.

— Дашка, яабаш?— гээд, би ябан һуужа, тэрэнние бэе тээшээ татаад:— Ай-яа-яа! Иимэ томо басаган аад лэ, уйлажа байха,— гэжэ, эшээгээд туршабаб.

— Баарһаниие, загаһые, табиишь даа, дядя? Таби, зай гү?— гээд Дашкамни уйлашаба. — Табииш даа...

М-даа... Яалтай гээшэб? Табилтай гү, али үгы гү?.. Теэд гар хооһоор бусаха дурамни үгыл. Юуншье һаа, энэшни минии түрүүшын олзо ха юм. Гар хооһоор ошоходо эшхэбтэр байхал. Петро гэжэ нүхэрни уйтан нюдөө бүришье уйтан болгожо, пилоткоео абан, маягтайгаар дохеод, сохом лэ иигэжэ хэлэхэ байха даа: «Аа, үбгэжөөлнай олзо ехэтэй ерээл, амаршалая, нүхэдүүд!» Хүбүүд дэрья табилдан энеэлдэхэ. Гриша, яагаа һэм даа, энеэдэндээ хахаад, гиинашаха. Үгы даа, загаһые табингүй яахабиб гэжэ хэлээд, тэрэниие уһа уруу шэдэжэрхео һэм.

Дашка залд гээд, урдаһаам харан байшаба. Тэрэнэй баруун хасар дээрэ нэгэ томо нелбоһон тогтошонхой, мүнгэнэй уһан шэнгеэр мэлмэлзээн байгаа бэлэй.

Горбуша түрүүшээр оройдоо хүдэлбэгүй. Үхэшоо гээшэ гү гэжэ һанан гэхэдээ, һанаагаа зобожо эхилбэб. Гэбэшье тэрэ амиды байгаа. Зангалайгаараа ойро зуура һулаханаар «амилжа» байтараа, дошхоор тэршэлээд сэхэлдишэнэ. Зангалайнь хүдэлхэ улам түргэдэнэ. Тиигэжэ байтараа тэрэмнай гэнтэ гоеор хитагад гээд, хүсэтэ һайхан уһан сээл руугаа орошоо һэн.

— Ябаа, ябаа!— гээд, Дашка баяртайгаар, шангаар энеэбэ.— Дяди, тэрэ загаһан хожом бидэндээ тэхэрижэ ерэхэ аа гү?— гэжэ басагахан далай тээшэ найдангяар харан асууба.

— Бидэниие мартахагүй гү?

— Үгы даа, мартахагүй. Бидэ хоер һайн хүнүүд гээшэ бэзэбди? Һайн хүнүүдые мартажа болохогүй ха юм. Тиимэ аабза?

— Тиимэ...

Энэ үедэ майор хажуудамнай ерээд:

— Ба-а! Энэмнай иихэдээ юун болоно байна гээшэб?— гэжэ гайхангяар дуугарба.

— Баабай, загаһамнай мандаа бусажа ерэхэ юм. Вот!— гээд, Дашка уралаа угаа хөөрхэнөөр шомбойлгобо.

— М-даа... Тиихэдээ баабайшни бариһан загаһануудаа баһал табиха болоно гүб даа?— гэжэ эсэгынгээ һурахада, Дашка нам тээшэ асуунгяар хараба. Майор бидэ хоер садатараа энеэлдэбэбди...

— Зай, Дашка, баяртай!

— Баяртай, — гэжэ басагахан арай дуулдахаар шэбэнэбэ.

— Мартахагүй гүш намайе?

Дашка толгойгоо һэжэрбэ: «Мартахагүйб».

...Нилээдгүй холо ошоһон хойноо эрьежэ харахадамни, Дашка аманддаа хургаа хэжэрхеод, тэрэл байрадаа хүдэлэнгүй байжал байба. Океан тээһээ үлеэһэн һэрюухэн һэбшээн шаргал сагаан үһыень орбогошуулан хиидхэжэ, богонихон сагаан платиинь өөдэнь үргэжэ, шүхэр шэнгеэр хурхылгана. Тиихэдэнь тэрэнэй сулагар сэхэ хүлнүүд һоол ута болоно, өөрөө басагахан һураггүй үндэр болошоһон харагдаа бэлэй.

«Нарата үдэр»

Байгша оной июнийн 1-дэ — Хүүгэдые хамгаалгын Уласхоорондын үдэртэ — Бүхэсоюзна радиогой хүүгэдтэ зорюулжа дамжуулга эмхидхэдэг радио-дамжуулгын главна редакци «Нарата үдэр» гэһэн нэрэтэй энэрхы сэдьхэлээрээ туһаламжа хүргэлгын радиомарафон үнгэргэхэ. Радиомарафон үлбэр бэетэй хүүгэдэй шиидхэгдээгүй асуудалнуудта зорюулагдаха. Энэ шухала темэдэ олониитын анхарал хандуулха гэшэ тэрэнэй зорилго болоно. Врачнууд, эрдэмтэд, шажангай албатан, ниитын ажал ябуулагшад болон артистнууд радиомарафоной хүдэлмэридэ хабаадалсуулагдахаар уригдаба.

Инвалидуудай республиканска бүлгэм, энхэрэлэй болон элүүр энхын совет жаса, В. И. Ленинэй нэрэмжэтэ хүүгэдэй жасын республиканска отделени, ВЛКСМ-эй обком, БурАССР-эй Гостерадио энэ һайн һайхан ябуулгада хабаадалсажа, республикын үлбэр бэетэй хүүгэдтэ бодото туһаламжа хүргэхыень Буряадай ниитын эмхинүүдые, эмхи зургаануудые, промышленна предприятинуудые, һуралсалай заведенинүүдые, хүн зониие уряална.

Улаан-Үдэ хотын Жилсоцбанкын ОПЕР-ой инвалидуудай республиканска обществын № 001700704 счедтэ мүнгэ зөөри эльгээхэ хэрэгтэй. Тиихэдээ иимэ тэмдэг табихые бү мартагты: «Инвалид-хүүгэдүүдтэ».

Интеравтошоу-90

Чехословакиһаа ерэһэн автородеогой одонууд авиазавод поселогой стадион дээрэ автомобильнуудые жолоодохо талаар айхабтар үндэр бэлиг шадабаритай байһанаа гэршэлбэ. Чехословакиин акробадууд-каскадернуул һонирхолтой программа харуулһан байна. «Аюулай 90 минута» гэһэн номерые ганцал Буряадай ниислэл хотын хүн зон бэшэ, харин аха дүү Монголһоо ерэһэн манай айлшад хаража, сэдьхэлээ хангаба.

Чехословакиһаа ерэһэн айлшад совет харагшадые табадахяа баярлуулна. Тэдэ манай бүхы орон соогуур ябаа гэхэдэ болохо.

Энэ коллектив элдэб гүрэнүүдээр ябажа, бэлиг шадабарияа харуулдаг. Тиихэдээ каскадернууд ерэһэн оронойнгоо олондо һайшаагдадаг машинануудаар өөһэдынгөө хаба шадалые харуулха гэжэ оролдодог байһыень онсо тэмдэглэмээр.

Жаргал ХАЛБАЗЫКОВ.
Авторай фото.

БАЙГАЛДАА ТУҺАЛЫТ!

Энэ залуу хүн «Байгаали хамгаалха» текстээй өөрынгөө зураһан плакадай хажуудо Ленинэй үйлсөөр хоёр долоон хоног соо һууժа байна. Тэрэ Байгалай жасада хүнүүдэй мүнгэ үгэхын тулэ хажуудаа кружка табинхай. Тэрэ өөрөө өөртэеэ хөөрэлдөөд, энэ вахтада жагсаха гэжэ шиидэһэн байна (бэлигтэй поэт Борис Чибэнэй нэгэ шүлэг соогоо иигэжэ хэлэһэн байдаг: «Мэдэгдээгүйшье байгаа һаань, юушьеб хэхэ хэрэгтэй бшуу»).

— Би Байгалые хамгаалха хэрэгтэ өөрынгөө хубитые оруулха тухай бодожо үзөө хүм. Минии суглуулһан мүнгэн багаханшье һаа сэбэрлэдэг түхеэрэлгэнүүдые барилгада хэрэглэгдэг лэ,— гэжэ 27 наһатай Андрей Мангутов хэлэбэ.— Тиигэбэл, Байгалнай хорото дуһалнуудһаа сэбэрлэгдэхэ ха юм.

Тэрэ һайн һайхан ажал ябуулгада бэеэ зорюулха гэжэ шиидэбэ. Тэрэ Чернобылиин хүүгэдтэ 30 түхэриг, Байгалай жаса 190 түхэриг эльгээгээ.

Маанадай балайшье дадаадүй энэ ябуулга тухай өөрынгөө һанамжа хэлэжэ үгэхыень Байгалай жасын Буряадай отделениин түрүүлэгшын орлогшо Василий Тугаринине бидэ гуйгаабди.

— Манай эмхи нээмэл эмхи болодог. Бидэ хэн нэгэнэй эдэбхи үүсхэл гаргажа, һайн һайхан ажал хэрэг эмхидхэхэдэнь баяртай байдагбди. Андрей Мангутов мэтэ иимэрхүү хүнүүдые дэмжэхэ гэшэ манай уялга болоно. Бидэ эндүүржэшье болохобди. Зүгөөр иимэ ябадал гаргаһан хүнһөө сошордон айжа, холуур тойрожо гараһанай хэрэггүйл. Иимэ ябадал гаргаһан хүнүүдые һэжэглэжэ, гэмнэжэ болохогүй. Ганцал бэе бэедээ үнэн зүрхэнһөө найдажа һурабал, сэдьхэлэйнгээ буриие арюудхан сэбэрлэжэ, тунгалаг һайхан болгожо шадахабди.

А. ФАДЕЕВА.

„СПУТНИК“ АНХАРХА

Зунһай газаа орожо ерээл. Сэхыень хэлэхэдэ, амаралтануудай хаһа саг эхилбэ гээшэ. Энээнтэй хамта амаралтаяа хаана үнгэргэхэб гэһэн асуудал абаһаар гарана. Эндэ залуушуул тухай хөөрэлдөөнэй үүсхэгдэхэ байһан хадань, бидэ энэ асуудал тайлбарилжа үгэхэ гуйлтатайгаар комсомолой Буряадай обкомой «Спутник» БММТ-дэ хандаабди. «Спутник» БММТ-гэй түрүүлэгшын орлогшо Павел Сутурин манай асуудалнуудта харюусаба.

— Залуушуулай бүлэгүүдэй аяншалгануудые эмхидхэхэ олон замууд манда бии. Таанад нэгэ-хоёр үдэр соо Эрхүү гү, али Ангарск ошохо аргатай байхат. Сибириин эгээл гоё һайхан городуудай нэгэн болодог Эрхүүгээр экскурси программа соо оруулагданхай. Таанад городой музейнүүдые, театрнуудые, цирк хараха, Ангерск ошохо аргатай байхат.

Байгша ондо декабристнуудай восстаниин болоһоор 175 жэл түйсэхэнь. Энэ ойн баяртай дашарамдуулан, «Спутник» Новоселенгинск һуурин, Петровск-Забайкальский хото автобусна тематическа экскурсинуудые эмхидхэнэ. Байкальск ошожо хараха арга боломжо байха.

— Һурагшад бүхы классаараа орон соогуураа аяншалха дуратай байдаг. Мүнөө тэдэнэртэ ямар аяншалгануудые дурадхаха аргатай байнабта!

— Аяншалха газарнууд олон даа. Һурагшадай бүлэгүүд зунай амаралтын үедэ Днепродзержинск, Днепропетровск, Запорожи, Полтава гэһэн городуудаар аяншалха аргатай байха. Саратовта Радищевай, Чернышевскиин, К. Фединэй музейнүүдээр экскурсяар ябахадаа болохо. Благовещенскдэ — дээдэ болон дунда һуралсалай заведенинүүдээр, Уфада, Матросовой музейдэ экскурсяар ябаха. Бидэ һурагшадта, студентнууд болон хүдэлдэг залуушуулда Рижскэ тохойн эрье дээрэ амархаар Ригэ — Юрмала гэһэн замаар 5—10—15 үдэрэй тур эмхидхэхэбди.

— Харин гүрэнүүдээр ябаха аяншалганууд бии гү!

— Июнь һарада валютагүйгөөр аяншалга эмхидхэхэдэ болохо. Югослави — Венгри, Адриатикада амархаар Югослави, Хара далайн эрьедэ амархаар Румыни ошоходо болохо. Союз соогуур бүлэг-бүлэгөөрөө аяншалха, харин хилын саана хүн бүхэнһөө туристнуудай бүлэг байгуулагдаха.

— Эдэ арга боломжонуудые хэрэглэхын тула юу хэхэ ёһотойб!

— Мэдүүлгэ бэшээд, иимэ адресаар эльгээхэ: 670000, Улаан-Үдэ хото, Сүхэ-Баатарай үйлсэ, 16. Үгы гэбэл, иимэ телефонуудаар к о н х о д о х о: 2-39-91, 2-18-62. Бидэ бусад хэрэгүүд тухай анхархабди.

И. РЫЖКОВА
бэшэжэ абаа.

КИНО

«ДРУЖБА»

СКАЗКА ПРО ВЛЮБЛЕННОГО МАЛЯРА — в 10, МОЙ МУЖ — ИНОПЛАНЕТЯНИН—в 11-40, 13-20, 15, 16-40, 20-10, 21-50, БЕЗ ЕДИНОЙ УЛИКИ—в 18-10.

«ПРОГРЕСС»

Красный зал — РОДНОЙ РЕБЕНОК (2 серии)—в 9-40, 12-30, 15-20, 18-10, 20-50. Зеленый зал — ПОД ПРИНУЖДЕНИЕМ—в 9-30, 11-30, 13-30, 17-30, 19-30, 21-30.

«РОДИНА»

Я УЖЕ НЕ БОЮСЬ—в 10, 16, ПОД ПРИНУЖДЕНИЕМ—в 12, 14, 18-10, 20, 21-50.

«ОКТЯБРЬ»

МУЛЬТФИЛЬМЫ—в 9-40, 14, СЕМЬЯ (2 серии)—в 11-20, 18-10, 20-30, СЕМЬ САМУРАЕВ (2 серии)—в 15-30, БЕЛЫЙ ВЕЛОСИПЕД—в 23.

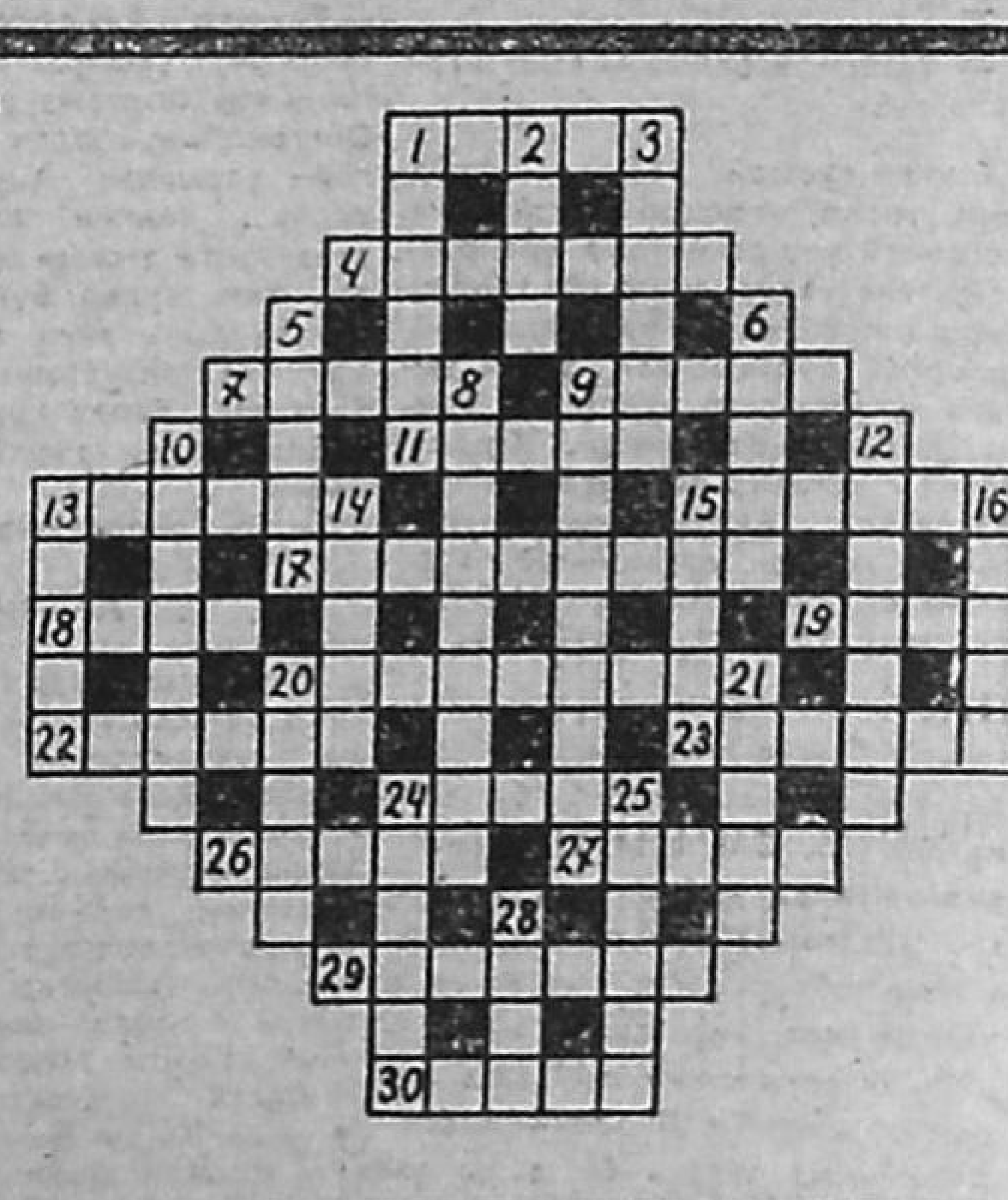
«ЭРДЭМ»

ЧЕРНЫЕ СТУПНИ—в 9-40, 14-20, ГРУЗ «300» — в 11-20, 12-50, ГУ-ГА (2 серии)—в 16, 18-20, 20-40.

КРОССВОРД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 1. Русский агроном XVIII века, автор труда «О земледельных орудиях». 4. Писатель комического жанра. 7. Плод хлебных злаков. 9. Совокупность звуков. 11. Специалист по изучению излучения и распространения света. 13. Простейший углеводород, бесцветный газ. 15. Артиллерийский боеприпас. 17. Помещение с устройством для нагревания воды центрального отопления. 18. Деталь грузоподъемной машины. 19. Основной орган по управлению войсками. 20. Принадлежность чего-либо. 22. Невольница, узница в старину. 23. Победа в повторном матче после поражения в первом. 24. Поворот самолета. 26. Вокальное искусство. 27. Район центральной Азии. 29. Часть речи. 30. Североамериканский хищник семейства куньих.

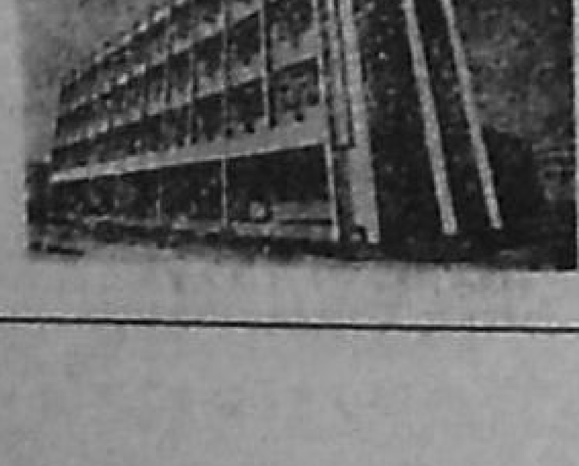
ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Национальная японская одежда. 2. Картина И. И. Левитана. 3. Одна из сторон света. 5. Самая яркая звезда в созвездии Лебедя. 6. Время заготовки сена, покос. 8. Военное формирование. 9. Аппарат для подводных исследований и работ. 10. Город-порт в центральной части Италии. 12. Пешеходная дорожка по сторонам улицы. 14. Пушной зверек. 15. Сладкий пищевой продукт. 16. Буйство, скандал. 20. Представитель крупнейшего индейского народа Мексики. 21. Геодезический знак. 24. Напротив, друг против друга. 25. Смолистое вещество хвойных деревьев. 28. Военное полевое укрытие.

МАЙН 12-ТО ТОЛИЛОГДОҺОН КРОССВОРДЫН ХАРЮУНУУД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 7. Земфира. 8. «Колокол». 9. Маслина. 10. Эпсилон. 11. Пианино. 14. Условие. 15. Гротеск. 16. Торпеда. 19. Верлибр. 23. «Ледоход». 24. Аудитор. 25. Баритон. 26. Шапорин. 27. Домкрат. 28. Новиков.

ПО ВЕРТИКАЛИ. 1. Желатин. 2. Афалина. 3. Тренинг. 4. Роспуск. 5. Солидол. 6. Монолит. 12. Ортопед. 13. Стапель. 14. Усадьба. 17. Демагог. 18. Ботинки. 19. Водолаз. 20. Рубанок. 21. Цикорий. 22. Полигон.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улан-Удэ, ул. Каландаришвили, 23. Телефоны: зам. редактора—2-34-06, секретариата—2-34-41; отделов: идеологический—2-43-23, социально-экономических проблем—2-43-23, писем и образования, переводов—2-40-57, корректорская—2-35-74.

ДОЛООН ХОНОГТО НЭГЭ УДАА СУББОТЫН ҮДЭРНҮҮДТЭ ГАРАДАГ.

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательств, полиграфии и книжной торговли, г. Улан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н-03505.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.